

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN İSTEHSAL
MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Məmmədli Şirin Telman

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2022-ci il**

“İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN İSTEHSAL
MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402-Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit

Qrup: 406

Magistrant:
Məmmədli Şirin Telman
oğlu
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Mehdiyeva Leyla Tofiq
qızı
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil
oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu
_____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm andı

Mən, Şirin Məmmədli Telman oğlu and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin tətbiqi xüsusiyyətləri və onların qiymətləndirilməsi” ilə bağlı magistrlik dissertasiyayı elmi etika normalarına və istinad qaydalarına tam əməl etməklə, ədəbiyyat siyahısında istifadə etdiyim bütün mənbələri əks etdirərək yazmışam.

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə şəxsi təşəbbüskarlığın stimullaşdırılması, investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər görülür. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə əmək ehtiyatlarının səmərəli idarə edilməsi, onların emal sənayesi və xidmət infrastrukturunun yaradılmasına yönəldilməsi məqsədilə vergi güzəştləri, sosial sığorta və digər güzəştlər tətbiq ediləcək.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycanda vergitutmanın təkmilləşdirilməsi yollarını hazırlamaqdır. Həmçinin istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin tətbiqinin qiymətləndirilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını müvafiq ədəbiyyatlarda xarici və yerli tədqiqatçıların işləri və işçi sənədləri təşkil etmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Vergi Xidməti orqanlarının məlumatları, Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycanın vergi sistemə aid məlumatları, internet materialları və sair təşkil edir. Mövzuya uyğun olaraq müxtəlif ədəbiyyatlardan (rus, türk), statistik göstəricilərdən, internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzunun araşdırılmasında əsas məhdudiyyət Azərbaycan dilində ədəbiyyatın az olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi inzibatçılığının və bütövlükdə vergi sisteminin tənzimlənməsinin daha səmərəli yollarının tapılması məqsədilə tədqiq edilmişdir. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin tətbiqi xüsusiyyətləri və qiymətləndirilməsi, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin ən yaxşı yollarının tapılması üçün araşdırma aparılmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Dissertasiyaların nəticələrindən vergitutma işinin və vergitutmanın hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsində və vergi sisteminin idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılmasında istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: Vergi, İstehsal müəssisələri, İqtisadi siyasət

APPLICATION PROPERTIES AND EVALUATION OF TAX PRIVILEGES IN PRODUCTION ENTERPRISES IN OCCUPIED AREAS

SUMMARY

The actuality of the subject: Measures are being taken to stimulate private initiative and improve the mechanisms for attracting investment in the liberated territories. Tax benefits, social insurance and other benefits will be applied in the liberated territories in order to effectively manage labor resources and direct them to the creation of processing industry and service infrastructure.

Purpose and tasks of the research: to develop ways to improve taxation in Azerbaijan. It is also an assessment of the application of tax benefits in manufacturing enterprises.

Used research methods: The theoretical and methodological basis of the research is the work of foreign and local researchers and working papers in the relevant literature.

The information base of the research: The information base of the dissertation consists of the data of the State Statistics Committee of Azerbaijan, the State Tax Service, the information of the International Monetary Fund on the tax system of Azerbaijan, internet materials and others. Various literature (Russian, Turkish), statistics, websites and other resources were used in accordance with the topic.

Restrictions of research: The main limitation of the research is the lack of literature in the Azerbaijani language.

The novelty and practical results of investigation: It was studied in order to find more effective ways of tax administration in production enterprises and regulation of the tax system as a whole in the liberated territories. A study was conducted to determine the characteristics and assessment of the application of tax benefits in industrial enterprises in the liberated territories, to find the best ways to improve the tax system.

Scientific-practical significance of results: The dissertation findings may be utilized to enhance the legislative framework for taxes and taxation, as well as improve the efficiency of tax system administration.

Keywords: Tax, Manufacturing, Economic Policy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ƏDV

Əlavə Dəyər Vergisi

ÜDM

Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	
I FƏSİL. VERGİ GÜZƏŞTİ VƏ PREFERENSİYALARININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİNİN TƏHLİLİ	12
1.1. Vergi güzəştlərinin mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti	12
1.2. Vergi güzəştləri vergitutmanın əsas elementi və vergi siyasətinin mühüm tənzimlənmə aləti kimi	18
1.3. Vergi siyasətinin mühüm elementi kimi vergi güzəştlərinin vergi sisteminin effektivliyinə təsiri	26
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ PROBLEMLƏRİ	33
2.1. İstehsal müəssisələrində tətbiq edilən vergi güzəştləri və onların büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasına təsiri	33
2.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin tətbiqi problemləri	39
2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə vergi güzəştlərinin tətbiqinin səmərəlilik və nəticəlilik baxımından qiymətləndirilməsi	55
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI	57
3.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərindən səmərəli istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri	57
3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi yolları	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	69
Cədvəllərin Siyahısı	72
Qrafiklərin Siyahısı	72
Sxemlərin Siyahısı	72
Şəkillərin Siyahısı	72
Diagramların Siyahısı.....	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə təşəbbüskarlığın stimullaşdırılması, investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər görülür. Burada əmək ehtiyatlarının nəzarət edilməsi, onların emal sənayesi və xidmət infrastrukturunun yaradılmasına yönəldilməsi məqsədilə vergi güzəştləri, sosial sığorta və digər güzəştlər tətbiq ediləcək. İndi innovasiya dinamikasının yüksəlməsi və iqtisadi canlanmanın ərsəyə gətirilməsi, həmin sahədə işləyən təşkilatlara görə hərəkətverici mexanizmlər, biznesə əsaslı şəraitin yaradılması üçün tövsiyələr hazırlanır.

Qeyd edilənlərdə vergi, gömrük və kommunal xidmətləri üçün güzəştlərin yaradılması, maliyyə məlumatlarına çıxışın stabilləşdirilməsi kimi yardım tədbirləri görülməkdir. Prezident vurğulayır bu ərazilərdə biznesin çalışması səbəbilə münbit vəziyyət ortaya çıxarılmalıdır. Bildiyimiz kimi bölgələrin stimullaşdırılmasında biznes inkişafı vacib meyardır. Sənaye obyektlərinin investisiya cəlbediciliyini çoxaltmaq üçün vergi və gömrük həyata keçirilir. “İndi AR Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş” Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”inə əsasən, Azərbaycanın 2022-2026-cı illər üzrə ortamüddətli strateji inkişaf strategiyası tərtib edilir. İstehsal üçün, investisiya mexanizmlərinə, insan kapitalının tərəqqisinə, turizm, İKT, vergi güzəştlərinin edilməsi probleminə də nəzər yetirilir. Bundan əlavə, iqtisadiyyatın optimallaşdırılması üçün dağ-mədən sənayesində istehsalatı və özünüməşğulluq formasında iş qurmağı planlaşdırılır. Sahibkarlar vergi və rüsumlardan azad olunacaq.

Bərpa layihəsi hər bir regionun iqtisadi yüksəlişini dinamikləşdirəcək və əlavə investisiyaların cəlb edilməsində rol oynayacaq. Vergidən azad olunmuş, rüsumlarda güzəştlər olunan sənaye parkları, sənaye obyektləri var. Demək olar psixoloji göstəricidir. Vergi, rüsum problemlərində güzəştlər biznesin davamlılığına, tərəqqiyə ən impulsiv təsir edən amildir. Regionlarda ağır sənaye, ən kiçik iaşə obyektinə də vergi güzəştlərinin tətbiq olunması vacibdir.

Həyat yenidən dirçəlir. Bir sözlə, bu ərazilər, başdan qurulur. Bu situasiyada əlbəttə ki, ərazilərdə istehsal təşkilatlarının, sahibkarlığın, tərəqqisi naminə güzəştlər mütləq olmalıdır. Bütün bu deyilənlər mövzunun seçilməsinin aktuallığını göstərir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Vergi güzəştlərinin tətbiqi xüsusiyyətləri A.Smit, D.Rikkardo, A.Vaqner, Mankiw, L.Drobozina, A.Sokolov, D.Çernik, M.V. kimi xarici alimlər tərəfindən tədqiq edilmişdir. Romanovski və s. Yerli alimlərdən professorlar M.M. Sadıqov, D.A.Bağirov, M.X.Həsənli, Y.Ə. Kəlbəyev, dosent Z.Rzayev və başqaları bu mövzuda araşdırmalar aparmışlar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: İstehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin tətbiqinin qiymətləndirilməsidir. Bunun üçün tədqiqatda aşağıdakı vəzifələr qoyulub:

- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi inzibatçılığının və bütövlükdə vergi sisteminin tənzimlənməsinin daha səmərəli yollarının tapılması məqsədilə tədqiq edilməsi;
- işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin tətbiqi xüsusiyyətləri və qiymətləndirilməsi, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin ən yaxşı yollarının tapılması üçün araşdırma aparılması;
- Vergi güzəştləri vergitutmanın əsas elementi şəklində tədqiq edilməsi;
- Vergi siyasətinin mühüm elementi kimi vergi güzəştlərinin araşdırılması;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin tətbiqi problemlərinə baxılması;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə vergi güzəştlərinin tətbiqinin səmərəlilik və nəticəlilik baxımından qiymətləndirilməsinin araşdırılması;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində əlverişliliyin vacib istiqamətlərinin təhlil edilməsi;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi yollarının araşdırılması;
- onların əhəmiyyətinin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Araşdırmamın obyektı Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində istehsal müəssisələrində tətbiq ediləcək vergi güzəştləridir. Tədqiqatın predmetini işğaldan azad edilmiş ərazilərdə vergi güzəştlərinin tətbiqi xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi yollarının tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: nəzəri və metodoloji əsasını seçilmiş ədəbiyyatlarda xarici və yerli işlər və işçi sənədləri əhatə etmişdir. Həmçinin işdə Dövlət Vergi Xidməti orqanları, Dövlət Statistika Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi və Mərkəzi Bankın məlumatları təşkil etmişdir. Tədqiqat işində empirik, statistik paylanma, ekonometrik və müqayisəli təhlil üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Vergi Xidməti orqanlarının məlumatları, Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycanın vergi sisteminə aid məlumatları, internet materialları və sair təşkil edir. Mövzuya uyğun olaraq müxtəlif ədəbiyyatlardan (rus, türk), statistik göstəricilərdən, internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzunun araşdırılmasında əsas məhdudiyyət Azərbaycan dilində ədəbiyyatın az olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Bu işin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Vergi güzəştlərinin əhəmiyyəti araşdırılmışdır.
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi inzibatçılığının və bütövlükdə vergi sisteminin tənzimlənməsinin daha səmərəli yollarının tapılması məqsədilə tədqiq edilmişdir;
 - vergi potensialının məzmununun nəzəri problemlərinin hərtərəfli öyrənilməsində və regionun vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanmışdır.
 - işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin tətbiqi xüsusiyyətləri və qiymətləndirilməsi, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin ən yaxşı yollarının tapılması üçün araşdırma aparılmışdır;
 - Vergi güzəştləri vergitutmanın əsas elementi kimi tədqiq edilmişdir;

- Vergi siyasətinin mühüm önəmi araşdırılmışdır;
- İstehsal müəssisələrində formalaşmasına təsiri tədqiq edilmişdir;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin tətbiqi problemlərinə baxılmışdır;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə vergi güzəştlərinin tətbiqinin səmərəlilik və nəticəlilik baxımından qiymətləndirilməsi araşdırılmışdır;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərindən səmərəli istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri təhlil edilmişdir;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi yolları araşdırılmışdır;

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiyanın nəticələrindən İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə vergi güzəştlərinin tətbiqi praktikasında istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. VERGİ GÜZƏŞTİ VƏ PREFERENSİYALARININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİNİN TƏHLİLİ

1.1. Vergi güzəştlərinin mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti

Bu günə qədər alimlər vergi güzəştləri anlayışının hərtərəfli, elmi əsaslandırılmış və qəbul edilmiş tərifini işləyib hazırlamamışlar. Vergi nəzəriyyəsində əsas məsələlərin lazımi səviyyədə işlənməməsi Vergi sisteminin islahatı həmişə restrukturizasiya prosesinin əsas səbəblərindən biri olmuşdur. Birincisi, hər bir vergi güzəştinin iqtisadi, sosial və iqtisadi səmərəliliyi araşdırılmalı, mövcud vergi güzəştlərinin səbəbləri müəyyən edilməli və onların əsasında vergi güzəştlərinin dəqiq siyahısı müəyyən edilməlidir. Bu problemi həll etmək üçün mühasibat uçotu vergi bəyannaməsində vergi obyektini təmin etmək üçün Vergi Qanununun bütün müddəalarını tam bilmək lazımdır. Büdcə gəlirlərinin dəqiq proqnozlaşdırılması həm də büdcənin ən mühüm hissəsini təşkil edən onların qiymətləndirilməsini və sınaqdan keçirilməsini tələb edir. Vergi siyasətinin formalaşdırılmasında vergi sisteminin istifadə etdiyi əsas alətlər vergi dərəcələri, vergi mənbələri və vergi güzəştləridir. Vergi siyasətinin formalaşdırılmasında və iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı müəyyən vergi alətləri ilə müşayiət olunur. Federal vergi sistemi vergilərin azaldılması və vergi güzəştlərinin artırılması hesabına vergi resurslarının artırılması və səfərbər edilməsi, məmurlar, yaşayış və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri, qeyri-milli, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri arasında vergi yükünün effektiv balanslaşdırılmasında effektivdir. Vergiyə əməl olunmasının davam edən daxili iqtisadi proseslərində dövlətin iştirakı vergi dərəcələrinə, vergi güzəştlərinə, vergi cəzalarına, vergi mənbələrinə əsaslanır və bunlar rəqəmsal texnologiya vasitəsilə həyata keçirilir.

Praktiki təcrübə göstərir ki, vergi siyasətinin keyfiyyətinə yalnız o halda nail olmaq olar ki, vergi güzəştlərinin əsas komponentləri aydın şəkildə müəyyən

edilsin və məqsədyönlü olsun. Beynəlxalq əməliyyatlarda istifadə edilən ən çox yayılmış vergi kreditləri növlərinə biznes gəlirləri üçün tam və ya nisbi vergi güzəştləri, gələcək mənfəətlə hesablaşma dövründə zərərlərin balansı və daha aşağı dozalardan istifadə edilən vergilər daxildir. Vaxt keçdikcə pul və vergi endirimi formaları ikiqat artacaq. Bu gün vergi güzəştlərinin ən çox istifadə edilən sahələrindən biri innovasiyalardır. Bundan əlavə, bəzi ölkələrdə bu segmentdən əldə edilən gəlir tamamilə vergidən azaddır.

Vergi güzəştlərinin digər formal funksiyası maliyyə və maliyyə böhranlarının vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə təsirini azaltmaqdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergi güzəştləri onlardan bəhrələnən vergi ödəyicilərini mükafatlandırırsa da, vergi tendensiyasında fasilə yarada bilər ki, bütün vergi mötərizələrindəki vergi ödəyiciləri və digərləri üçün eyni olsun. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkənin vergi sistemi ölkənin məhsuldar və passiv meyllərindən asılı olmayaraq qurulur. Eyni zamanda mütərəqqi vergitutma prinsipi, beynəlxalq təcrübə və milli iqtisadiyyatın milli vəziyyəti nəzərə alınmalıdır. Vergi dövlətin ən mühüm tənzimləmə vasitələrindən biridir. Digər cihazlar kimi onlar da vergi xüsusiyyətlərinə malikdirlər. Vergilər hər bir müəssisənin vergi fəaliyyəti vasitəsilə ölkədə iqtisadi siyasətin istiqamətinə təsir göstərir. Bu layihələr dövlət vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə əlavə stimulyat yaratmaqla və ya onların fəaliyyətini başqa cür məhdudlaşdırmaqla onlara təsir göstərir. Biz bilirik ki, vergilərin iqtisadiyyatdakı rolu yaxşı öyrənilməyib. Ona görə də vergilərin rolu ən çətin problemlərdən biridir.

İ.M.Kulişer deyir ki, hətta indi vergiləri zərərli hesab edən iqtisadçılar da iqtisadiyyat və müxtəlif tərəflər ilə münasibətlər arasında tam seçim edə bilməzlər. İkinci səbəb gizli iqtisadi hadisələrin və ifadələrin mürəkkəbliyidir, vergilərin rolu nəticə əldə etmək üçün onların iqtisadiyyata təsir dərəcəsində özünü göstərir.

Vergilərin büdcəyə daxil edilməsi gözləniləndən çox olarsa, real imkan daxili və xarici borcun ödənilməsidir. Büdcəyə daxil edilən vergilər uçot nöqtələri səviyyəsində olduqda, borc siyahısına əlavə edilən xidmətlər yaradılır, onların sabitliyi təmin edilir. Büdcə vergiləri gözləniləndən aşağı olarsa, onların

standartları yüksələcək, iqtisadiyyat çökəcəkdir, həyat səviyyəsi aşağı düşəcəkdir. Konkret vergi müəyyən edilərkən və tətbiq edilərkən ictimaiyyət iqtisadi və sosial amillərin müəyyən etdiyi funksiyaları yerinə yetirməklə yanaşı, konkret məqsəd daşmalıdır.

Gözlənilməz faktorlar əks təsir göstərərək potensial olaraq maliyyə problemlərinə səbəb ola bilər. Bu, ümumiyyətlə, qeyri-bərabər vergi sistemini təhrif edir, lazımi yerlərdə xoşagəlməz hadisələr yaradır, hasilatı azaldır.

Verginin rolu onun praktiki effektindən yaranır. Vergi prosesində tərəflərin, xalqın və vergi ödəyicilərinin maraqları bir-biri ilə bağlıdır. Bu partiyalar vergilərin rolu ilə bağlı müxtəlif fikirlərə malikdirlər. İqtisadi və siyasi böhran dövründə ictimai və biznes maraqları getdikcə mürəkkəbləşir. Buna görə də milli vergi sistemini formalaşdırarkən vergilərin təsirindən yaranan iqtisadi münasibətləri ətraflı və hərtərəfli təhlil etmək lazımdır.

Oportunizmin ədalətsizliklə əlaqəli olduğuna dair nəzəriyyələr var. “Vergi hüququ sahəsində böyük fərqlər ədaləti təmin etmir, vergi bərabərsizliyini aradan qaldırır və yaradır” dedi Lang. Stiglitz (Nobel mükafatı laureatı) da eyni fikirdə idi və belə nəticəyə gəldi: “Bu və ya digər sistemlər nə olursa olsun, onların birləşməsi çox qeyri-adekvat və səmərəsiz vergi sisteminə gətirib çıxarır”.

Yadıma A.Smitin I nəzəriyyəsi düşür ki, bu nəzəriyyə birlik nəzəriyyəsi adlanır. Yəni hər kəs öz əmlakına görə vergi ödəməlidir. Bu əsasda f. Nitti dedi: “Bütün vətəndaşlar vergiyə cəlb edilməlidir... heç kim, fiziki və ya hüquqi şəxs boykot edilməməlidir. Bununla belə, gəlir kompensasiyası kimi istisnalar var, xüsusən də çoxuşaqlı ailələrə xidmət edənlər. F.Nitti onların əsas sosial-iqtisadi məqsədlərini açıqladı: katib ehtiyatla, vergilərin azaldılmasına baxmayaraq, mümkün vergi dəyişikliklərini qaydadan istisnalar kimi qəbul etdi. O hesab edir ki, yaşamaq üçün kifayət qədər pulu olan insanlar vergiyə cəlb edilməməlidir.

Ona görə də ən böyük imtiyaz qanuni və ya təbii seçilmişlərə, başqa sözlə, müəyyən qrup və təbəqələrə üstünlük verməkdir. Tolerantlıq və prioritet sözləri mütləq sinonimdir. Digər ən yaxşı sinonimlərə aşağıdakılar daxildir: mənfəət, fayda, endirim, sadəlik, mənfəət, daha çox, asan, yaxşı xəbər, endirim.”Mənfəət”

sözünün bir çox sinonimləri. Xüsusilə, ayrı-ayrı ölkələr, şirkətlər və qurumlar tərəfindən müəyyən fəaliyyət növlərini dəstəkləmək üçün sonunculara verilən imtiyazlar, imkanlar və imtiyazlar; Vergi azadlığı, gömrük azadlığı, kredit azadlığı və güzəştli krediti təmin etmək. Ümumi bölən, mövzunun istiqamətini yaxşılaşdırma ilə ümumi funksiyalara əlavədir. Həmçinin, əgər müavinətlər səmərəliliyi maksimuma çatdırmaq və həssas vətəndaşları dəstəkləmək məqsədi daşıyarsa, o zaman faydalar ümumiyyətlə dövlət idarələrində olanların vəziyyətini yaxşılaşdırır. Ona görə də ölkəmizdə cəmiyyətin tarixi inkişafının hər bir mərhələsində insanların şüurunda gedən ictimai prosesə görə fürsət mənfəi olur. Məşhur “imtiyaz uğrunda mübarizə” ifadəsi bunu sübut edir. Məmurlar güzəştlərin köməyi ilə öz xeyirlərinə daha yaxşı şərait yaratmağa çalışırlar. Hazırda cəmiyyətin bütün təbəqələrindən olan rəhbərlər, nümayəndələr, dövlət qulluqçuları və onların yaxın ailə üzvləri də bir çox üstünlüklər əldə edirlər: mənzildə pulsuz və ya ödənişli məzuniyyət azaldılır, səyyar xidmətlər. Nəqliyyat, mənzil maliyyəsi, dövlət klinikalarında, xəstəxanalarda tibbi xidmətlər və s.

Beləliklə, imkan anlayışı çox vaxt zəif mənada işlədilir və müsbət mənada insan etikasından irəli gələn qaydalara istisnalar, dövlət qrantları, ticarət stimulları daxildir.

İmkanları etibar kateqoriyalarından ayırmaq da vacibdir. Bununla belə, məsələ üstünlüklərdən əlavə başqa mexanizmləri də əhatə edir: kompensasiya, cəza, qarşısının alınması və s.

“Zəmanət” anlayışı geniş mənə kəsb edir, ümumilikdə kompensasiya və müavinətləri müəyyən etmək mümkün deyil, çünki kompensasiya funksiyası ilə yanaşı, həvəsləndirici funksiya da mövcuddur. Həvəsləndirmənin həvəsləndirici funksiyası olduğu üçün stimullar ayrı-ayrı şəxslərə və hüquq-mühafizə orqanlarına seçilmiş fəaliyyət növlərini daha səmərəli həyata keçirməyə imkan verir, bununla da əlverişli şərait yaradır. Tolerantlıq halını nəzərdən keçirib, oxşar hallarla müqayisə edərək bu qənaətə gələ bilərik.

Xüsusilə, güzəştlər yalnız bir sıra qaydaları təsdiq edir ki, bu da o deməkdir ki, vergi nöqteyi-nəzərindən vergi güzəştləri müəyyən vergi ödəyicilərinə verilən vergi qaydalarından üstündür.

Vergi güzəştlərinin təsnifatı da göstərir ki, güzəştlər şəxsi xarakter daşımamalıdır.

Qanunun “süni” olmaması üçün müvafiq antikorrupsiya tədbirləri daxil edilməlidir. Belə ki, zəruri tibbi cihazların satışı ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri azad edilir.

Ödəyici sinfinə verilən faydaya misal olaraq yarım faiz əlillik federal vergi azadlığının təmin edilməsidir. Rusiya Federal Vergi Məcəlləsi, xüsusilə dövlət vergiləri vəziyyətində vergi güzəştləri anlayışından istifadə edir. Keçmişə nəzər saldıqda məlum oldu ki, belə bir imtiyaz əhalinin zəif təbəqələri üçün sosial cəhətdən zəruri olduğundan mənəvi cəhətdən çətin ki, götürülür. Amma vergi nəzəriyyəsində heç kim bu sistemin əla olduğunu demir.

Fikrimizcə, əlillər vergidən qismən azaddırlar, çünki bu, istisna olaraq qalır, buna görə də, məsələn, tam müstəqilliklə çıxarıla və ya düzəldilə bilər. Prosesin özü də mahiyyət etibarını ilə eynidir, məsələn, vətəndaşların gəlir vergisi dövlət xidmətlərinin dəyərinə görə tarixi tendensiyadır.

Dövlət xərclərinin gəlirlərinin artırılmasını nəzərə almır, çünki bu zəruri vergi güzəştləri sosial xarakter daşıyır və səmərəliliyin qiymətləndirilməsində nəzərə alınmayacaq. Bu cür münasibət qismən əliliyi olan şəxslərin dövlət qulluğunda işləməkdən azad edilməsi ilə bağlıdır. Problem ona görə yaranır ki, bu ayırmalar bütün fiziki şəxslərə şamil edilir və bütün fiziki şəxsləri ayrıca vergi ödəyiciləri kimi təsnif etmək çətindir.

Büdcə prosesi olan və strateji rayonların və ümumilikdə iqtisadiyyatın inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən vergi güzəştlərinin mühüm stimuluunu unutmaz. Beləliklə, istisnalar cəmiyyətdə mövcud olan sosial-iqtisadi bərabərsizliklərdəki mənəvi zəiflikləri düzəldir, onların mövcudluğunu pozmur, əksinə, ədalət prinsipini gücləndirir.

İstehlakçı sui-istifadəsi ilə bağlı bir çox ssenari var. Bu güzəştlər hər bir ölkənin vergi siyasəti üçün əlverişli vasitədir.

Paul Henry Holbrooke yazır: “Kapitalist siyasətlər bölmələrin öz resurslarının bir hissəsindən imtina etmələrini asanlaşdırır bilər.

Nə qədər çox insan öz hökumətini bəyənsə, bir o qədər inanacaq: hökumət öz vətəndaşlarının ehtiyaclarını nə qədər çox ödəsə, bir o qədər çox vətəndaş onun üçün qurban verəcək. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, real həyatda belə ədalətə nail olmaq çox çətindir. Vergi katalizatorları texnoloji nailiyyətlər, vergi dərəcələri, azadolmalar və cərimələr vasitəsilə iqtisadiyyatın əsas sektorlarına investisiyaya təsir göstərir. Bu, mütləq vergi dərəcələri, müxtəlif azadolmalar və vergi güzəştləri vasitəsilə əldə edilir (Nallareddy S., Rouen E., Serrato J., Suarez C. 2018: s.46).

Müxtəlif müəyyən edilmiş vergi müddələrinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı müzakirələr. A.V. Sixramişə görə, “sosiallaşmanın əsas işçi sistemi tərəfindən təşkil edilən funksiyalar və tədbirlər toplusu bu və ya digər funksiyaya uyğundur.

Bu səbəbdən vergi siyasəti bir sıra siyasət və tədbirlərlə müqayisə edilmişdir.

“Vergi məəcəsi federal orqanlar və hökumətlər tərəfindən vergi qanunlarının tətbiqi və məqsədini müəyyən edən hüquqi müddəalar toplusudur” (Bağırov D.A. 2011: s.428).

Fikrimizcə, vergi siyasəti milli iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi konkret ölkədə mərkəzləşdirilmiş, konkret vaxtlara yönəldilmiş, elmi əsaslandırılmış və iqtisadi cəhətdən səmərəli iqtisadiyyatın idarə edilməsi üsullarıdır.

İstənilən ölkənin vergi sisteminin əsas vəzifələri ölkə qarşısında qoyulan vəzifələri uğurla həyata keçirmək, adekvat vəsaitlə təmin etmək, iqtisadi sistemlərin makro və mikro səviyyədə tənzimlənməsinə şərait yaratmaqdır. Vergi sistemi vergi sisteminin funksiyalarını yerinə yetirir. Vergi sistemi nədir? Qeyd edək ki, hazırda qüvvədə olan ARV vergi qanununun “Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi” adlanan 4-cü maddəsi vergi sisteminin məzmununu əks etdirmir və vergi ödəyicilərinin sıçrayışını təşkil edən müxtəlif anlayışlar mövcuddur.

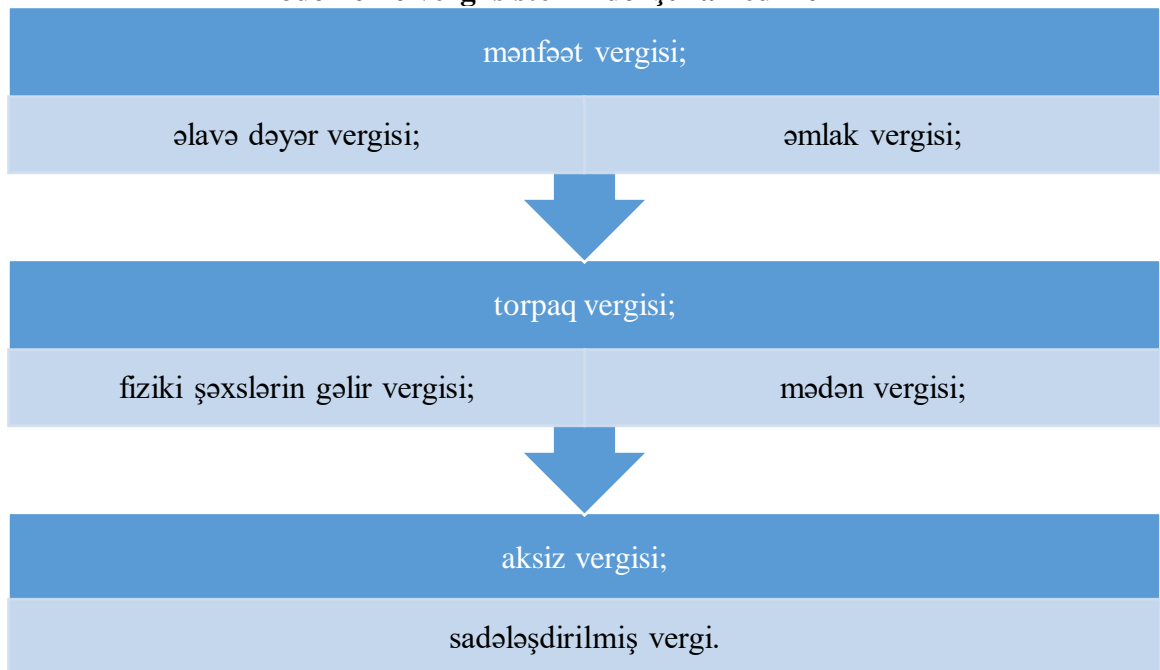
Bu sistem vergi siyasətinin təsiri altında dəyişdirilə bilər. Onların dəyişdirilməsi sonda bütün sistemi dəyişəcək. Bu cür dəyişikliklərin təsiri sistemə olaraq bütün maliyyə sektorları, o cümlədən bütün maliyyə institutları ilə əlaqələndirilir. Vergi siyasəti milli inkişaf konsepsiyasında mühüm rol oynayır (“Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”, 2022: s.351).

1.2. Vergi güzəştləri vergitutmanın əsas elementi və vergi siyasətinin mühüm tənzimlənmə aləti kimi

Federal vergi sistemi yerli müəssisələrin fəaliyyətinə iki şəkildə təsir göstərir. I Təlimatlarda, 43 və 63-cü Bölmələrdə istinad edilən hər bir sahibkarlıq subyekti hüquqi şəxsdir. Onlar qanuna uyğun olaraq qeydiyyatda alınmış, ayrıca mülkiyyətdə olan, əmlak məsuliyyətinə cavabdeh olan, öz nümayəndəliyində, idarəsində, iddiaçıda və ya hüquqi şəxsə əmlak və fərdi qeyri-əmlak hüquqları əldə edən və həyata keçirən xüsusi yaradılmış birlikdir.

Bütün maliyyə institutları Azərbaycan Respublikasının qanunlarına və tələblərinə uyğun olaraq yaradılır. Onların əsas məqsədi qazanc əldə etməkdir. Ölkədə fəaliyyət göstərən bütün hüquqi şəxslər vergiyə cəlb olunurlar. Bu təşkilatlar da digərləri kimi ölkədə vergi münasibətlərinin fəal iştirakçılarıdır.

Cədvəl 1: Mövcud dövlət qanunlarına əsasən, müəssisələr aşağıdakı vergi növlərini ödəməklə vergi sistemində iştirak edirlər

Mənbə: Novruzov V. 2008 materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Kredit təşkilatları vergi ödəyiciləri olduğundan federal vergi sistemində, onun istiqamətlərində baş verən dəyişikliklər, federal vergi sistemində baş verən hər hansı dəyişiklik, vergi dərəcələrinin artırılması və ya azalması maliyyə institutlarının, bütün qurumların fəaliyyətinə və onların maliyyə nəticələrinə birbaşa təsir göstərir.

İkinci prinsip - bütün institutlar iqtisadi maraqlarla bağlıdır. Bu hüquqi və fiziki şəxslər dövlət büdcəsinin və vergi sisteminin ödəyicisi kimi çıxış edirlər.

Hüquq firmaları tərəfdaş kimi bu və ya digər qurumla maliyyə tərəfdaşlığı yaratmaq üçün tələb olunan maliyyə və bank xidmətlərindən istifadə edirlər. Bu adamlar bir tərəfdən dövlət büdcəsinin hazırlanmasında, ödənişlərin icrasında iştirak edir, digər tərəfdən də müxalifət partiyası kimi danışıqlarda iştirak edirlər. Federal vergi sistemindəki dəyişikliklər, şübhəsiz ki, təsirini göstərəcəkdir. Bu təsir qurumun likvidlik, davamlılıq, kredit qabiliyyətinin səviyyəsinin dəyişməsinə, artmasına və ya azalmasına səbəb ola bilər. Bu parametrlərin artması və ya azalması həmin qurumların, digər müəssisələrin, podratçılar və kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə təsir göstərir. Bu göstəricilər artarsa, o zaman təşkilatların fəaliyyəti biznesə müsbət təsir göstərir, əks halda göstəricilərin səviyyəsi aşağı düşür. Demək olar ki, bəzi yerli tənzimləyicilər çox vaxt elə xüsusi xüsusiyyətlərə malikdirlər ki, onlar vergi qanunvericiliyinə iki şəkildə təsir göstərirlər. Tənzimləmə borc sənayesinə mənfi təsir etdikdə hökumət müxtəlif islahatlara əl ata bilər (Novruzov V. 2008: s.208).

Dövlət təşkilatların fəaliyyətini gücləndirmək üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə edir. Bu vasitələrdən biri ehtiyatlı vergitutmadır.

Vergi güzəştlərinin effektivliyini ölçmək üçün hər bir vergi azadlığının məqsədi qısa, orta və uzunmüddətli perspektivdə ölçülə bilən şəkildə müəyyən edilməlidir.

Əgər olmasa 30 noyabr 1356-VQD “Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi haqqında” (1) vergi inzibatçılığı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləyir, (2) vergidən yayınmanı və “kölgə iqtisadiyyatını” azaldır, (3) vergi resurslarını artırır,

(4)) tarifləri təqdim edir və (5) Enerji İslahatının İdarəedilməsi “Vergidən azadolmaların azaldılması hesabına maliyyə səmərəliliyini artırır, vergi sisteminin səmərəliliyini, o cümlədən mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsi, biznes uçotunun aparılması və vergilərin sadələşdirilməsi.

Keçmişdə vergi artımı ilə bağlı iki mühüm və mübahisəli tendensiya olmuşdur. Birincisi, qeyri-neft sektoru üçün ayda 8000 minə qədər qazananlardan 0 faiz, 8000 mindən çox qazananlardan isə 14 faizədək gəlir vergisi tutulur. Bu vergilərin iqtisadi təsirlərini təhlil etdikdə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, vergidən yayınma baxımından “kölgə iqtisadiyyatı”nın azalacağı gözlənilir.

Xüsusilə, 8 min manata qədər vergi güzəştləri qeyri-neft işçiləri ilə əmək müqaviləsi bağlanmasına səbəb ola bilər. Dövlət qurumlarının son rəqəmləri qeydiyyatda olan işçilərin sayında ciddi artım olduğunu göstərir.

Məlumdur ki, iqtisadi fəallığın artırılmasında stimulun daha təsirli rolu zaman keçdikcə daha az təsirli olur. Yəni vergi ödəyiciləri mütləq güzəştləri qəbul edir və fəaliyyətlərini buna uyğun planlaşdırırlar. İstənilən tənəzzüldə çoxlu güzəştlər gözlənilir. Bəzən insanlar vergi endiriminin necə olduğunu bilmirlər və gözlənilmədiyi kimi cavab vermirlər. 2017-ci ildə Azərbaycanda aparılan sorğuya əsaslanan empirik araşdırma üzə çıxıb ki, işləyən insanlar gəlir vergisi dəyişikliklərinə əhəmiyyət vermirlər. Bundan əlavə, gəlir vergisi güzəştləri tətbiq edildikdən sonra özəl sektorda çalışan işçilər arasında aparılan son anonim sorğuda respondentlərin 23,5%-i bu güzəştlərdən xəbərsiz olduğunu bildirib. Respondentlərin 15,9%-i qərarın onlara aid olmadığını bildirib.

Respondentlərin 26,3%-i gəlir vergisi güzəştlərindən xəbərdar olduqlarını, lakin aylıq gəlirlərinin dəyişməz qaldığını bildirib. Ümumilikdə respondentlərin 34,2%-i aylıq gəlirlərinə görə vergi endirimi alacaqlarını bildirsə də, 13,2%-i artımın gözləniləndən yüksək olduğunu bildirib. Bu kontekstdə qeyd etmək lazımdır ki, mənfəət vergisi dərəcəsinin dəyişməsi baxımından onun effektivliyi məhduddur. Bu incəlik vergi güzəştlərinin, xüsusən də qısa müddətdə effektivliyini qiymətləndirmək üçün mühüm çərçivə kimi istifadə edilə bilər. Uzunmüddətli effektivliyi qiymətləndirmək üçün əlavə tədqiqatlara ehtiyac var. Vergilər dövlət

gəlirlərinin ən mühüm mənbəyidir və güzəştlər əbədi davam edə bilməz. Ölkənin üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməsi üçün gəlir mənbəyi geniş və sabit olmalıdır. Gəlir vergisi birbaşa olaraq tutulduğu üçün beynəlxalq təcrübədə “ən yaxşı” vergi növü hesab olunur. Beynəlxalq təcrübədə son illərdə gəlir vergisinin dərəcəsi artmışdır ki, bu da gəlir vergisi ödəyicilərinin mənfəətindən istifadə edilməsidir. Ola bilsin ki, gələcəkdə Azərbaycanda gəlir vergisi dərəcələri artsın. Vergi güzəştlərinin uzunmüddətli effektivliyinin qiymətləndirilməsi, həmçinin stimullar aradan qaldırıldığı təqdirdə nəticələr və repressiv tədbirlər baxımından özəl sektora təsirini əks etdirməlidir. Azadlığı “zəruri” hesab edən vergi ödəyicilərinin davranışı üçün bu, çoxdan təsəvvür edilə bilməzdi, lakin açıq-aydın yanılırlar.

Fikrimizcə, dövlət iqtisadiyyatının tənzimlənən sahələrini maliyyələşdirən və bu qurumlara xidmət göstərən qurumlar üçün istisnalar edilə bilər. Eyni zamanda, bu tendensiya inkişaf institutlarının milli iqtisadiyyata sərmayə qoyması və yeni iş yerlərinin yaradılması ilə də nümayiş etdirilə bilər. Bu cür istisnalar xaricdə milli səviyyədə tanınmış iqtisadi inkişaf proqramlarında iştirak edən təşkilatlara şamil edilir. Təşviqlər böyük məbləğdə pulların tez bir zamanda qurumlara yatırılmasını təmin etmək üçün istifadə oluna bilər, daha sonra digər sahələrə yenidən investisiya etmək üçün istifadə edilə bilər. Vergi planlaşdırmasında təşkilatların fəaliyyətinə təsir edən ən mühüm amil vergi dərəcəsidir. Təşkilat xalis mənfəətindən daha az vergi ödədikdə, yəni xalis mənfəət səviyyəsində və ya ondan yuxarı olduqda, onun fəaliyyətinin nəticələrinə müsbət təsir göstərir. Bütün kredit şirkətləri mənfəəti artırmaq məqsədi daşıyır. Vergilər ödənildikdən sonra əldə edilən mənfəət kredit ittifaqının uzunmüddətli inkişafını və tam genişlənməsini təmin edən layihələrin həyata keçirilməsinə sərf olunur. Bu genişlənmə həm xərclərin, həm də vergilərin artması ilə müşayiət olunur, bəzən mənfəət nəticələr verir. Beləliklə, müstəsna vergi vəziyyəti təşkilatın maliyyə vəziyyətini pisləşdirə bilər. Ona görə də təşkilatlar üçün vergiləri təkmilləşdirmək çox vacibdir. Tədqiqatına görə A. “Vergilər dövlətlərə insan kapitalını və enerjini böyük milli əhəmiyyət kəsb edən bir istehsal sahəsindən digərinə köçürməyə imkan verməlidir.

Bu, hökumətlərdən vergilərin iqtisadi siyasətdə rolu ilə bağlı araşdırmalardan istifadə etməyi tələb edir” deyə o yazıb. Digər alətlər arasında, məsələn, güvən tənzimlənməsi, vergilər iqtisadi siyasətin bir vasitəsi ola bilər.

Vergilər bazar iqtisadiyyatının inkişafına təkan verən və inkişafın tarazlığını təmin edən güclə müqayisə edilmişdir, ona görə də kapitalist iqtisadi inkişafının mahiyyətini və onun nəticələrini anlamaq üçün gücün vergi kimi müəyyən edilməsi daha vacibdir. Kredit şirkətlərinin işini izah edir. Bu isə hüquq-mühafizə orqanlarına problemlər yaradır. Federal vergi sisteminin səmərəliliyi vergi sisteminin ölkənin maliyyə institutlarına təsiri, eləcə də maliyyə institutlarının fəaliyyəti ilə müəyyən edilir. Bu tədbirlər yalnız onların dəyərinə heç bir marjinal təsir olmadıqda yüksək səmərəli ola bilər.

Vergilər həmişə milli iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində ən mühüm vasitələrdən biri olub və olmaqda davam edir. Bu, xüsusilə iqtisadi artım üçün bazar strategiyalarının tətbiqində, vergilərin dövlətin iqtisadi siyasətə təsir imkanlarının azalması ilə hökumətin fiskal siyasətinin real hissəsinə çevrildiyi zaman özünü göstərir. Son onilliklərdəki ən təsirli vergi islahatlarından bəziləri gələn ilin federal büdcə qanun layihəsinin icrası ilə üst-üstə düşdü.

Burada aşkar səbəb var. Məsələn burasındadır ki, bir tərəfdən, ilin əvvəlindən bizneslərin yeni dərəcələrlə vergi ödəməsi daha məntiqlidir, əyalət hökumətləri isə ümumi büdcə gəlirlərinə ayrılır və müvafiq olaraq, onlar hədsiz rüsum ödəyirlər. Bu iki amil bir-biri ilə sıx bağlıdır. Onun postu tərk etdikdən sonra nə ilə məşğul olacağı hələlik məlum deyil. Bu, cərrahi iqtisadi fəaliyyət kimi yeni vergi islahatlarının həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da bir tərəfdən maliyyə institutlarına daha yaxşı vergi səmərəliliyini təmin edir, digər tərəfdən isə biznesin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

2019-cu ildə vergi sektorunda daha bir yenilik sığorta haqlarının yığılmasına vergi orqanının istiqamətləndirilməsidir. 2018-ci ildən etibarən vergi işçiləri, eləcə də Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Agentliyinin əməkdaşları sxemdə iştirak ediblər. İlk problemlər olsa da, bu il onların bir çoxu öz həllini tapıb, əhatə dairəsinə nəzarət gücləndirilib. Axı 2018-ci ildə vergi orqanları işə başlayıb. Bu

praktiki deyil. Əsasən, spirtli içkilər və tütün məmulatları qruplarında fəaliyyət göstərən istehsalçılar arasında heç bir maliyyə məhdudiyyəti yoxdur. Bu, dövlət vəsaitinin böyük itkisinə səbəb oldu. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində pivəçilərin dövriyyəsi 1,8 dəfə artmışdır. Qeyd edək ki, bütün bunlar həmin içkilərin vergiyə cəlb olunduğu şərtlərlə həyata keçirilib. Kapital artımı baxımından isə 3,2 dəfəyə çatıb. Çoxlu investisiyalar qoyulub, yeni layihələr tikilib. Nəticədə xalis gəlir təxminən 6,8 dəfə artıb. İkinci səbəb odur ki, bir çox ölkələrdə bu növ məhsul oğrular və qeyri-qanuni istehsalçılar arasında çox populyardır. Nəzərdən keçirilən ərazidə qeyri-qanuni fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər cinayətkarların əraziyə axınına səbəb olub.

Vergi xidmətində ixtiraların müzakirəsi zamanı humanizm mövzusunda toxunmaq lazımdır. Heç kimə sirr deyil ki, humanitarizm Azərbaycanın dövlət siyasətində var və qalacaq.

Bu gün verginin qarşısında duran strateji məqsədləri iki hissəyə bölmək olar. Birinci strategiyaya görə, sonda vergilərə çevrilən dəyişikliklər vergi yükünün saxlanması və onun gündəlik tələbatının ödənilməsini nəzərdə tutur. Ona görə də yerli vergi orqanları qanunun tələblərinə ciddi əməl etməlidir. Digər əsas məsələ yeni reallıqların vergi ödəyiciləri arasında qəbul edilməsidir. Daha əvvəl qeyd olunduğu kimi, yeni vergi rejimi vergidən azad edilmə və ya vergidən azadolma kimi meyarlar əsasında müəyyən edilə bilməz ki, bu da qanunla sonrakı tətbiqi tələb edir. Sahibkar düzgün qaydada tənzimlənsə, ilk növbədə vergi idarəsi ilə yoxlamalıdır. Bunun üçün hər cür şərait yaradılıb. Burada vergi orqanlarının peşəkarcasına mütərəqqi yanaşması da vacibdir.

Lakin bu, qeyri-qanuni təcrübələrə gətirib çıxarır və yeni vergi qanunu ilə müəyyən edilmiş bütün vergi müddəaları vergi ödəyicilərinə şamil edilir. Bu daimi layihədir. Bir günə, bir aya tamamlamaq mümkün deyil. Təbii ki, müvafiq dövlət orqanları, vergi orqanları belə iddiaları dözülməz hesab edirlər. Görülən tədbirlər nəticəsində Azərbaycan istehlak bazarında markalanmamış məhsulların satışı və yayılması qəti qadağan edilərək yığışdırılıb. Bir məqama xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu, təkə aksizlərə deyil, bütün qruplara və vergi ödəyicilərinə də

aiddir. Kasıb at, heç at olmamaqdan yaxşıdır.Yoxsul atdan daha yaxşıdır.Yoxsul atdan daha yaxşıdır. Lakin bu proses tək dövlət qurumunun fəaliyyəti ilə məhdudlaşmamalıdır. O, həm də federal hökumətin gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Qrup nümayəndələrinin və əlaqəli sahələrdə biznes nümayəndələrinin rolu da mühümdür.

Bu gün əminliklə deyə bilərik ki, ölkəmizdə müasir vergi sistemi mövcuddur ki, bu da bir çox başqa ölkələrin vergi orqanlarının marağına səbəb olur. Bir tərəfdən, Azərbaycanın mövcud vergi sistemi vergi və ödənişlərin tətbiq olunan dərəcələrini obyektiv qiymətləndirmək üçün şəffaf və sistemli vergi sistemi yaratmağa imkan verir. Təsadüfi deyil ki, ölkənin vergilər kimi strateji dövlət əhəmiyyətli sahələrdə uğur qazanması ölkəmizdə vergi sisteminin hüquqi və maliyyə səviyyəsində qurulmasından asılıdır.

Bu gün vergi orqanları vergi səmərəliliyinə və vergi gəlirlərinə nəzər salır, vergi sisteminin iqtisadi, siyasi və gəlir aspektlərini nəzərdən keçirir, onların vergitutmadan əvvəl və sonra xərclərini təhlil edirlər. Təklif olunan vergi sistemi dövlət vergilərinin və digər xərclərin düzgün hesablanması, Azərbaycanın dövlət büdcəsinə tam daxil edilməsi, vergi inzibatçılığının gücləndirilməsi, vergi qanunvericiliyinin və vergi proseslərinin təkmilləşdirilməsi, vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və vergi keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi daşıyır. Hüquq və vergi idarəçiliyi. Bu, göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, dövlət xərclərində gəlirlərin düzgün uçota alınmasına, onların vaxtında və tam şəkildə Azərbaycanın dövlət büdcəsinə daxil edilməsinə əsaslanır. Layihə beynəlxalq vergi sistemini tam və uğurla inteqrasiya etmək, habelə insan resurslarından istifadənin səmərəliliyini və səmərəliliyini davamlı şəkildə artırmaq məqsədi daşıyır. İqtisadiyyatın ümumi inkişafı və bilik iqtisadiyyatını gücləndirmək üçün sahibkarlığa və elmə əsaslanan innovasiyalara sərmayə qoyuluşunu təşviq etmək üçün günün tələbinə uyğun olaraq vergi məcəlləsində mühüm dəyişikliklər edilmişdir.

- sənaye və texniki sənaye sahələrində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər (7 il müddətinə);

- sənaye və sənaye sahəsinə aid infrastrukturun tikintisi və saxlanmasına ayrılmış müvafiq komissiyanın sərəncamı ilə yaradılan sənaye və sənaye idarəetmə orqanlarının və ya qurumların əldə etdikləri gəlirin bir hissəsi;

- Sənaye və ya texnologiya parkına daxil olduqdan sonra 7 il ərzində.

Əlavə dəyər vergisindən azadolma:

- infrastrukturun, sənaye və sənaye parkı ərazilərinin layihələndirilməsi və tikintisi üçün sənaye və sənaye parkının idarəetmə orqanları və ya operatorlar vasitəsilə maşın, mexaniki avadanlıq və qurğuların idxalı;

- Yuxarıda göstərilən məqsədlə işləyən yerli sakinlərdən maşın, mexaniki avadanlıq və zavodların idxalı. Bundan əlavə, hüquqi və fiziki şəxslər, parkların idarəedici subyekti və ya müdiri olan yerli sakinlər əmlak və torpaq vergilərindən azaddırlar.

Azərbaycan Respublikasında vergi qanunvericiliyinin Avropa qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması istiqamətində də mühüm addımlar atılmışdır. Belə ki, dəyişikliklərə ümumi daxili məhsul vergisinin hesablanmasından tutmuş konkret qanunvericiliyin hesablanmasına qədər dəyişikliklər daxildir. Eyni zamanda, Azərbaycanda istehsal olunan alkoqol və tütün məmulatlarının vergi dərəcələrində dəyişikliklər də qeyd edilməlidir. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun yeni inkişaf mərhələsinə yüksəldilməsi istiqamətində həyata keçirilən bütün tədbirlərdən bu gün vergi siyasətinin əsas funksiyası dövlət orqanları ilə qurumlar arasında etimad əsaslı əlaqəni təmin etməkdir.

Azərbaycanda təkmilləşdirilmiş büdcə və vergi siyasəti strategiyaları işlənib hazırlanmışdır. Odur ki, hər bir maliyyə ilinin sonunda büdcədəki problemlərin həlli ilə yanaşı, növbəti 3 ildə Azərbaycan Respublikasına tətbiq olunan əsas vergi siyasətinin istiqamətləri dövlət vergi tənzimləyici orqanları tərəfindən satılır. Vergi siyasətinin əsas direktivləri siyasət sənədi statusu daşımasa da, bu sektoru dünya siyasi və iqtisadi vəziyyətindən ayıraraq, milli iqtisadiyyatda tənzimlənən sektorun payının artırılmasına imkanlar yaradır. Eləcə də biznes mühitinin sabitliyi və tanınan imkanların yaradılması. Bu gün vergi orqanlarının atdığı addımlardan bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, Daxili Gəlirlər Xidmətinin əməkdaşları bütün

verginin dövlət xərclərinə xərclənməsi, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, rəşional vergi sisteminin qurulması və vergi nəzarəti tədbirlərinin həyata keçirilməsində öz töhfələrini veriblər. Mövcud vergi qanunlarına dəyişikliklər, vergi uçotunun ədalətli olması. Ərazidə lazımi tədbirlər görülür. Cari ilin ilk üç ayında vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması, “kölgə iqtisadiyyatına son qoyulması”, şəffafılığın artırılması, vergi ödəyicilərinin hesabatlılığının təmin edilməsi və dövlət büdcəsinin vergiyə cəlb edilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmişdir. Nəticədə brend malların ticarətinə vergi nəzarəti gücləndirilib. Bu ilin ilk üç ayında brend malların istehsalına və marketinqinə nəzarətin gücləndirilməsi nəticəsində içkilər və tütün məmulatlarının istehsalı müvafiq olaraq 1,7 dəfə və 1,7 dəfə artıb.

Vergi dərəcələrini müəyyən şəraitdə öz vəzifələrini yerinə yetirə biləcək səviyyəyə qaldırmaq lazımdır. Vergi sistemi tətbiq olunduğu andan sosial sistemin xüsusiyyətlərini, ölkənin iqtisadi vəziyyətini, ictimai-siyasi vəziyyətin sabitliyini, xalqın hakimiyyətə etimadının səviyyəsini əks etdirir. Orada onlar ölkəmizdə davamlı və inklüziv iqtisadi inkişaf üçün islahatların həyata keçirilməsi istiqamətlərini müəyyən edirlər.

1.3. Vergi siyasətinin mühüm elementi kimi vergi güzəştlərinin vergi sisteminin effektivliyinə təsiri

İnkişaf etməkdə olan ölkələr effektiv vergi sistemləri yaratmağa çalışmaqda böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Birincisi, bu ölkələrdə işləyən insanların əksəriyyəti adətən kənd təsərrüfatında və ya kiçik, qeyri-rəşmi müəssisələrdə işləyir. Onlara nadir hallarda adi, sabit maaş verildiyi üçün gəlirləri dəyişir və bir çoxlarına nağd şəkildə, “kitabsız” ödənilir. Buna görə də gəlir vergisi bazasını hesablamaq çətinidir. Bu ölkələrdəki işçilər də adətən gəlirlərini satış və inventarların dəqiq qeydlərini hazırlayan böyük mağazalarda xərcləmişlər. Nəticədə, gəlir vergiləri və istehlak vergiləri kimi müasir gəlirlərin yaradılması alətləri bu iqtisadiyyatlarda azalan rol oynayır və hökumətin yüksək vergi dərəcələrinə nail olması ehtimalı faktiki olaraq istisna edilir.

İkincisi, yaxşı maaş alan vergi məmurları üçün pul çatışmazlığı və əməliyyatların kompüterləşdirilməsi (hətta səmərəli telefon və poçt xidmətləri) olduqda, savadlı və hazırlıqlı kadrlar olmadan effektiv vergi inzibatçılığı yaratmaq çətinidir. Və vergi ödəyicilərinin qeydlərini saxlamaq imkanı məhdud olduqda. Nəticədə, hökumətlər tez-tez ən kiçik müqavimətə əl ataraq, rəasional, müasir və səmərəli vergi sistemləri yaratmaq əvəzinə hər hansı mövcud variantdan istifadə etməyə imkan verən vergi sistemlərini inkişaf etdirirlər.

Üçüncüsü, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə statistika və vergi orqanları iqtisadiyyatın qeyri-rəsmi strukturu və maliyyə məhdudiyyətləri səbəbindən etibarlı statistik məlumatları tərtib etməkdə çətinlik çəkirlər. Məlumatın olmaması siyasətçilərə vergi sistemindəki əhəmiyyətli dəyişikliklərin potensial təsirini qiymətləndirməyə mane olur. Nəticədə, marjinal dəyişikliklər böyük struktur dəyişikliklərinə üstünlük verir, hətta sonunculara üstünlük verildiyi halda. Bu, səmərəsiz vergi strukturlarını davam etdirir.

Dördüncüsü, gəlirlər adətən inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında qeyri-bərabər bölünür. Bu vəziyyətdə yüksək vergi gəlirləri ideal olaraq yoxsulların yox, zənginlərin vergiyə cəlb edilməsini tələb etsə də, varlı vergi ödəyicilərinin iqtisadi və siyasi gücü onlara çox vaxt vergi yükünü artıracaq fiskal islahatlardan qaçmağa imkan verir. Bu, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin nə üçün şəxsi gəlir və əmlak vergilərindən tam istifadə etmədiyini və onların vergi sistemlərinin nadir hallarda qənaətbəxş irəliləyiş əldə etdiyini (başqa sözlə, zənginlərin mütənasib olaraq daha çox ödədiyi yerlərdə) qismən izah edir.

Nəticədə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi siyasətləri çox vaxt optimal olanın axtarışından daha əlçatan olur. Buna görə də təəccüblü deyil ki, iqtisadi nəzəriyyə və xüsusilə optimal vergi ədəbiyyatı bu ölkələrin vergi sistemlərinin dizaynına az təsir göstərmişdir. Bu gün bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin üzləşdiyi vergi siyasəti məsələlərini müzakirə edərkən, bu broşuranın müəllifləri BVF-nin vergi siyasəti üzrə bu ölkələrə məsləhətlərin verilməsində geniş praktiki təcrübədən istifadə edirlər. Onlar bu məsələləri makroiqtisadi (vergi

daxilolmalarının səviyyəsi və tərkibi), eləcə də mikroiqtsadi (konkret vergilərin proqnozlaşdırılan aspektləri) hesab edirlər.

Təəssüf ki, optimal vergi nəzəriyyəsinə dair geniş ədəbiyyat vergi gəlirlərinin optimal səviyyəsini dövlət xərclərinin optimal səviyyəsi ilə necə inteqrasiya etmək barədə az praktiki təlimat verir.

Bununla belə, inkişaf etməkdə olan ölkədə vergi dərəcəsinin adekvatlığını qiymətləndirmək üçün alternativ, statistik əsaslı yanaşma konkret ölkədəki vergi səviyyəsini təmsil edən və inkişaf etməkdə olan ölkələrin orta vergi yükü ilə müqayisə etməkdir. Bu ölkələr arasında bəzi oxşarlıqlar və fərqlər var. Bu müqayisə yalnız onu göstərir ki, ölkənin vergi səviyyəsi digər ölkələrlə müqayisədə və müxtəlif xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla orta səviyyədən yüksək və ya aşağıdır. Bu statistik yanaşmanın heç bir nəzəri əsası yoxdur və heç bir ölkə üçün “optimal” vergi dərəcəsini göstərmir.

İqtisadi inkişaf çox vaxt vergi gəlirləri üzrə dövlət xərclərinin artımını maliyyələşdirmək üçün əlavə ehtiyaclar yaradır, eyni zamanda ölkələrin bu ehtiyacları ödəmək üçün gəlirləri artırmaq imkanlarını artırır. Vergitutma səviyyəsində gəlirin necə istifadə olunduğu daha vacibdir. İnkişaf prosesinin mürəkkəbliyini nəzərə alsaq, iqtisadi inkişafın müxtəlif mərhələləri ilə sıx bağlı olan vergitutmanın optimal səviyyəsi konsepsiyasının nə vaxtsa hər hansı bir ölkə üçün mühüm şəkildə əldə olunacağı şübhə doğurur.

Vergi daxilolmalarının tərkibinə nəzər saldıqda özümüzü ziddiyyətli nəzəriyyələr sferasında görürük. Məsələlərə istehlaka və aşağı istehlaka görə gəlir vergisi, daxili istehlaka idxalın vergiyə cəlb edilməsi daxildir.

Vergitutma hər biri sərbəst hüquqi mənə daşıyan və bir-biri ilə əlaqəli komponentlərdən ibarət olan qarışıq idarəetmə üsuludur. Vergilər haqqında qanunun natamamlığı, düzgün olmaması, qeyri-müəyyənliyi vergi orqanlarının hesabına hüquqi səbəblərdən vergilərin ödənilməməsi və ya qanuna əməl edilməməsi hallarına səbəb ola bilər. Vergi komponentləri əsas komponentlərə, əlavə komponentlərə və lazımsız komponentlərə bölünə bilər. Məsələn, vergi

ödəyicisi və vergitutmanın aşağıdakı komponentləri müəyyən edilərkən vergi müəyyən edilmiş hesab olunur:

- vergitutma subyekti;
- vergitutma mənbəyi;
- vergi mərhələsi;
- verginin məbləğinin hesablanması metodologiyası;
- verginin ödənilmə üsulu və vaxtı.

Könüllü komponentlər, olmaması vergi öhdəliyinin müəyyənlik səviyyəsinə təsir göstərməyən komponentlərdir. İndi isə verginin vacib, fakultativ tərkib hissələri ilə tanış olaq. Vergitutmanın predmeti subyektin vergiləri ödəmək funksiyasını əsaslandıran hüquqi amillərdir. Məsələn, müxtəlif vergilərə əsaslanan mənfəət, əmlak, torpaq vergitutma amilini vergitutma obyektindən və vergitutma bazasından fərqləndirmək tələb olunur. Vergitutma əmsalını əsaslandıran və müəyyən edən maddi mühitin real əmtələri və qeyri-maddi aktivləri vergitutma obyektidir. Vergi bazası verginin ödənilməsi üçün istifadə olunan sistemdir (Cəbiyev R.M. 2010: s.236).

Vergitutma mənbəyi vergi amilinin vergitutma hissəsinin kəmiyyətə təsviridir. Bu səbəbdən verginin məbləğinin müəyyən edilməsində vergitutma mənbəyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və ona vergi dərəcəsi tətbiq edilir. Vergitutma mənbəyi vergi amili ilə üst-üstə düşməyə də bilər. Vergitutma mənbəyi aşağıdakı meyarlarla xarakterizə edilə bilər:

- məbləğ meyarı;
- qiymət-güc meyarı (göstərilən xidmətlərin həcmi);
- fiziki meyarlara görə.

Vergitutma mənbəyinin müəyyən edilməsinin aşağıdakı üsulları vergitutma proseduru və praktikasını baxımından bir-birindən fərqlənir:

- birbaşa;
- dolaylı yolla;
- ən çox.

Vergitutma mənbəyinin bilavasitə müəyyən edilməsi vergi ödəyicisinin qiymətli kağızın qəbul etdiyi meyarlara əsaslanır.

Vergitutma mənbəyinin dolayı müəyyən edilməsi vergitutma mənbəyinin analoqu ilə işləyən digər vergi ödəyicilərinin müəyyən edilməsi yolu ilə vergitutma mənbəyinin müəyyən edilməsinə əsaslanır.

Vergitutma mənbəyinin müəyyən edilməsinin əsas üsulu digər səbəblərdən vergitutma mənbəyinin əsas dəyərinin müəyyən edilməsinə əsaslanır. Vergi törəmələri riyazi olaraq aşağıdakı kimi müəyyən edilir: $V = E * d$, burada: V - vergi törəmələri; E - vergi komponenti; d - Vahidlərin sayını göstərir. Məsələn, hər hektardan 15 hektar vergi vahidi, 15 isə vergi dərəcəsidir.

Qeyd edək ki, vergi müddəalarında qeyd olunan vergi dərəcəsi sənədin vergi ödəyicisinin gəlirli bəndi olan verginin mənbəyinə aiddir. Vergilər ölçülməli və qiymətləndirilməlidir ki, hesablanmış və hesabat verilsin. Bir çox vergi obyektləri konkret vergi subyekti tərəfindən birbaşa təmsil oluna bilməz. Bu səbəbdən, ilk növbədə, bütün yanaşma bu və ya digər fiziki xüsusiyyətlərə və meyarlara görə fərqlənir, yəni vergi dərəcəsi müəyyən edilir.

Vergi dərəcəsi vergi tutulan malların hesablanması üçün qanunverici tərəfindən müəyyən edilir. Vergi dərəcələri maya dəyəri və faktiki ölçülərlə müəyyən edilir.

Vergi komponenti vergi mənbəyi dərəcəsinə hesablanmaq üçün istifadə olunan vergi dərəcəsidir. Məsələn, aksiz vergisinin hesablanması üçün vergi vahidi manat, avtomobil sahibləri üçün isə vergi vahidi kub santimetrdir.

Vergi dövrü vergi mənbəyinin və ödənilməli vergi məbləğinin faktiki olaraq müəyyən edildiyi dövrüdür. Bu bölmənin zəruriliyi bəzi vergi maddələrinin təkrarlanması ilə izah olunur.

Vergi dərəcəsi vahidə görə ödənilən vergidir. Vergi dərəcələri verginin mənbəyindən asılı olaraq dəyişməyəcək. Sabit məbləğlər gəlir və ya mənfəətdən asılı olmayaraq hər bir vergi əsasında müəyyən edilir. Məsələn, Azərbaycanın tarif məcəlləsinə əsasən, ölkədə istehsal olunan bütün növ tütünün vergisi 1000 ədəd siqaretə 38,5 manat təşkil edir. Faiz vergi tutulan obyektin dəyərinin faizi kimi

müəyyən edilir. Faiz dərəcələri müvafiq olaraq simmetrik, irəli və ya tərs ola bilər. Proporsional dərəcə o deməkdir ki, hər bir vergi ödəyicisinə eyni vergi dərəcəsi tətbiq edilir. Məsələn, vergitutma bazasının ölçüsündən asılı olmayaraq, gəlir vergisinin dərəcəsi 20 faiz təşkil edir. Retroaktiv vergi dərəcələri ilə mənbə artır, vergi dərəcəsi azalır. Proqressiv vergi dərəcələri elə hesablanır ki, vergi vahidinin dəyəri artdıqca vergi dərəcəsi də artır. Bu zaman vergi dərəcəsi bir neçə vahidə bölünür və hər bir sonrakı vahid daha yüksək səviyyədə vergiyə cəlb olunur. (Əlirzayev A.Q. 2010: s.456).

Buna misal olaraq fərdi gəlir vergisini göstərmək olar. Tariflərin dəyişməsi nəticəsində vergi dərəcələri daha sərt, aşağı və ya yüksək ola bilər. Məsələn, bizdə əhəmiyyətli ƏDV dərəcəsi 18 faiz, uqot dərəcəsi isə 0 faizdir. Vergi ödəyicisi qanuna uyğun olaraq vergiləri ödəməli olan fiziki və ya səlahiyyətli şəxsdir. Ölkədə vətəndaşlar, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər var. Səlahiyyətli şəxsin adına olan şirkətlər və təşkilatlar ölkəmizin və ya digər ölkələrin qanunlarına əsasən hüquqi şəxs sayılır.

Hər bir fiziki şəxs aşağıdakı proseslərdən birinə uyğun olaraq rezident hesab olunur:

- ölkəmizdə təqvim ilində 182 gündən çox;

- Azərbaycanın dövlət müəssisələrində bir təqvim ili və ya başqa ölkədə bir təqvim ili üçün;

- Azərbaycan və digər dövlətlərin ərazisində 182 gündən çox olmayan şəxs yaşadıda, aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik Azərbaycan Respublikasının rezidenti hesab edilir:

- daimi yaşayış;

- Maraq sahələri;

- Bəzən yer.

Rezident Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq təsis edilmiş və ölkəmizdə biznes və ya məşğulluq fəaliyyəti ilə məşğul olan hər hansı səlahiyyətli şəxsdir.

Aşağıdakı şəxslər qeyri-rezident hesab olunur:

- ölkəmizin ərazisində qeydiyyatdan keçmiş beynəlxalq təşkilatın üzvü, burada və ya fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmayan, Azərbaycanda başqa dövlətlərdə xidmət göstərən və bu ərazidə olmayan ərazilərdə işləyən şəxs və onun ailəsi orada;

- xarici dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri, konsulluq diplomatik nümayəndəliklərinin üzvləri, digər üzvlər və dövlət rəsmiləri, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətində maraqlı olan xarici təşkilat və qurumlar;

- Digər sözlərin rezidentə aidiyyəti yoxdur. Vergi məzuniyyəti bütün növ müəssisə və təşkilatları xüsusi vergilərin ödənilməsindən azad edən qanunla müəyyən edilmiş müddət kimi müəyyən edilir. İkiqat vergitutma eyni vergi kateqoriyasında təkrar vergitutma deməkdir.

İstənilən ölkədə sərmayəni təşviq etməyin ilk ən yaxşı yolu, aşağı valyuta məzənnələri, işçi qüvvəsinin sosial və iqtisadi hüquqlarını pozmaq və ətraf mühitin deqradasiyası kimi “sosial dempinq” kimi əlverişli biznes və iş mühiti yaratmamaqdır. Əksinə, birinci yol uyğun makroiqtisadi, struktur, hüquqi və tənzimləyici mühitlə dəstəklənən və beynəlxalq normalara uyğun vergi sisteminin yaradılmasıdır. Bazar uğursuzluqları və gərgin vergi rəqabəti şəraitində vergi güzəştləri iqtisadi cəhətdən müdafiə oluna bilər. Lakin bu halda da vergi güzəştlərinin səmərəliliyi mübahisəlidir.

II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ PROBLEMLƏRİ

2.1. İstehsal müəssisələrində tətbiq edilən vergi güzəştləri və onların büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasına təsiri

Güzəştləri kontekstində “təsir” anlayışını xarakterizə etmək üçün aşağıdakı tərifdən istifadə etmək olar: bunlar vergi güzəştinin verilməsi nəticəsində əldə edilmiş və ya əldə edilməsi planlaşdırılan nəticələrdir. Effektivliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə təsirlərin kəmiyyətə ölçülə bilən göstəricilər şəklində təqdim edilməsi zəruridir, əks halda effektivlik ekspert qiymətləndirmələri əsasında müəyyən edilir.

Müavinətlərdən istifadənin təsirini müəyyən edərkən, onların kəmiyyətə qiymətləndirilməsi mövcud məlumatların olmaması səbəbindən bəzi məhdudiyyətlərə malikdir, bunun mənbəyi vergi ödəyicilərinin özləri ola bilər. Vergi güzəştləri kimi vergi tənzimlənməsi tədbirinin effektivliyinin öyrənilməsindən əvvəl onların tətbiqinin mümkün nəticələrinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi aparılmalı, sonradan bu tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün yanaşmaların işlənilib hazırlanması əsas olmalıdır. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi hər hansı bir fəaliyyətin təsirini (nəticəsini) onun həyata keçirilməsi üçün çəkilən xərclərlə müqayisə etməkdən ibarətdir. Hazırda vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinin mürəkkəbliyi normativ hüquqi aktlarda konkret vergi güzəştinin verilməsi məqsədinin və onun təmin edilməsi nəticəsində əldə edilməsi gözlənilən göstəricilərin aydın formalaşdırılmasının ilkin olmaması ilə bağlıdır. Bundan əlavə, bu və ya digər effektin əldə edilməsinə təkə konkret vergi üzrə birbaşa imtiyazların verilməsi deyil, həm də digər vergilərdən və ya ümumilikdə digər iqtisadi alətlərdən olan güzəştlər də təsir edə bilər. Belə ki, eyni məqsədə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə - investisiyaların artmasına nail olmaq üçün bir neçə vergi üzrə güzəştlər nəzərdə

tutulub. Müəyyən bir faydanın düzgün formada təmin edilməsinin təsirini müəyyən etmək çətindir, çünki eyni fayda müxtəlif təsirlərə malik ola bilər..

Əgər bir qrup fayda əldə edilən effektdə təsir edibsə, onda bütün qrup qiymətləndirilməlidir. Buna baxmayaraq, ayrı bir faydanın təsirini müəyyən etmək üçün xüsusi bir vəzifə varsa, onun əhəmiyyətini müəyyən etmək lazımdır. İnanıq ki, belə bir əhəmiyyət bu faydanın istənilən effektin əldə edilməsini təşkil edən bütün faydalar qrupu üçün dəyərlərin cəmində pay ilə müəyyən edilə bilər.

Təsirləri vergi güzəştinin təmin edilməsi məqsədi baxımından nəzərdən keçirərkən onları birbaşa və dolaylı təsir növlərinə ayırmaq olar. Birbaşa təsirlər faydanın təmin edilməsinin birbaşa nəticəsidir. Beləliklə, investisiya xarakterli stimulları nəzərdən keçirərkən, birbaşa təsir aktivlərin (xüsusən də əsas vəsaitlərin) dəyərinin artması ilə özünü göstərməlidir.

Hökumət əvvəlcədən müəyyən etdiyi bəzi investisiya layihələrini həvəsləndirmək üçün vergi qanunlarında daha əlverişli şərtlərlə dəyişikliklər edə bilər. Vergi qanunvericiliyində bu cür dəyişikliklər hökumətin vergi siyasətinin hədəflərini ortaya qoyur, lakin hədəflərə nail olub-olmaması hüquqi dəyişikliklərin arzuolunan təsirindən asılıdır. Başqa sözlə, vergi yükünün azaldılmasına yönəlmiş hər bir vergi tənzimlənməsi praktikada vergi yükünün faktiki olaraq azalacağı anlamına gəlməyə bilər. Müəyyən investisiyaların təşviqi üçün vergi qanunvericiliyində edilən dəyişikliklər (qanuni vergi güzəştləri) hökumətin müvafiq investisiyalar üçün əlverişli biznes mühiti yaratmağa hazır olduğunu göstərir; Əgər edilən dəyişikliklər nəticəsində sözügedən investisiyalar baxımından vergi yükü faktiki olaraq azalıbsa, təşviqlərin təsirlərinin (effektiv vergi təşviqi) arzu olunan istiqamətdə reallaşdığı ortaya çıxır. İnvestorlar eyni zamanda bir çox təşviq qaydaları və təcrübələrindən faydalana bilərlər. Yeni tənzimləmənin məqsədi daha aşağı vergi yükü yaratmaq olsa belə, o, investorların hazırda istifadə etdiyi bir və ya bir neçə tədbirin təşviqedici xüsusiyyətini aradan qaldıra bilər. Məsələn, sürətləndirilmiş amortizasiyadan faydalanan bir layihə üçün korporativ vergi dərəcəsinin aşağı salınması sürətləndirilmiş amortizasiyanın stimulumu azalda və effektiv vergi yükünü azaltmaq əvəzinə artırır.

Vergi güzəştləri müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunur. Bu məqsədlərdən biri də investisiyaların təşviqi və birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsidir. Bununla belə, vergi güzəştlərindən bu iki ümumi məqsəddən başqa səbəblərdən də istifadə olunur. Bu səbəblərin başlanğıcında işsizliyin azalması, müəyyən iqtisadi sektorların və ya fəaliyyət növlərinin təşviqi, regionlararası gəlirlərin və inkişaf fərqlərinin azalması dayanır.

İxrac üçün dolayı vergi güzəştləri demək olar ki, bütün ölkələrdə qüvvədədir. İxrac edilən malların istehsalında istifadə olunan vəsaitlərin dolayı vergi yükündən azad edilməsi və vergitutmanın malların istehlak edildiyi və ya istifadə olunduğu ölkədə baş verəcəyi fərziyyəsi təyinat prinsipi ilə əsaslandırıla bilər. İxrac vergisi güzəştlərini iki əsas kateqoriyaya bölmək olar:

a) Gömrükdən İstifadə. İxrac üçün istehsalda istifadə olunan idxal materiallarının gömrükdən azad edilməsi üçün iki əsas tətbiq mövcuddur. Birinci müraciətdə idxal olunan bütün materiallara gömrük rüsumu tətbiq edilir, lakin ixrac edilən hazır məhsulda istifadə olunan idxal olunan xammalın hazır məhsuldakı payı nəzərə alınmaqla, idxal zamanı ödənilmiş vergi məbləği geri qaytarılır. İkinci müraciətdə, ümumi satışlarında yüksək ixrac payı olan seçilmiş ixracatçıların idxal malları üçün ödənilməsi tələb olunan gömrük rüsumları təxirə salınır. Bu vergi təxirə salınmış vəsaitlər daxili bazara təklif olunan mallarda istifadə olunduqda vergiyə cəlb edilir, ixrac edilən mallarda isə tamamilə vergidən çıxarılır. Bu iki tətbiqdən hansına üstünlük veriləcəyi əsasən müvafiq ölkənin vergi inzibatçılığından və gömrük sisteminin gücündən asılıdır. Vergi inzibatçılığı zəif olan ölkələr üçün daha münasibdir, çünki verginin qaytarılması sistemində ixrac ediləcəyi güman edilən məhsullarda istifadə olunacağına görə vergidən azad edilən daxilolmaların sızma riski azdır. Bununla belə, bu təcrübənin mənfi tərəfləri ixracatçıların pul vəsaitlərinin hərəkəti yükünü artırması və ixrac olunan məhsullar üzrə dolayı vergi yükünün azaldılmasında ləng olmasıdır. Təxirə salınmış daxilolmaların ölkə daxilində gedişatını izləmək üçün əhəmiyyətli məlumat tələb edən və bu mənada administrasiyanın yükünü artıran təxirə salma sistemi ixracatçıların üzərinə düşən pul axını yükünü aradan qaldırır və sızma riskini

artırır. Buna görə də, bu proqram güclü mühasibat uçotu və vergi inzibatçılığı olan ölkələr üçün uyğundur.

b) Əlavə Dəyər Vergisindən İstifadə. Əlavə dəyər vergisində təyinat ölkəsi prinsipini tətbiq edən ölkələr ixracatçılar üçün əlavə dəyər vergisi dərəcəsini “sıfır” kimi təyin etdiyindən, ixrac məhsullarında istifadə olunan idxal olunan xammallar üçün belə bir tətbiqə ehtiyac yoxdur. Bununla belə, əgər vergilərin qaytarılması ödənişləri çox uzun çəkərsə, iri ixracatçılar idxal edilən məhsullara görə ödədikləri vergini böyük bir müddətdən sonra geri ala bilər və beləliklə, pul vəsaitlərinin hərəkəti problemi ilə üzləşə bilər.

Vergi siyasəti investisiyalara əhəmiyyətli təsir göstərir. Neoklassik modelə görə firmalar öz dəyərlərini maksimuma çatdırmaq üçün səy göstərirlər və bu səylər nəticəsində kapital tələblərini və investisiya istəklərini artırmağa meyllidirlər. Bu şərtlər altında firmalar gözlənilən marjinal faydaları gözlənilən marjinal xərclərə bərabər olana qədər investisiya qoyurlar. Vergi güzəştləri firmaları sahib olduqları aktivlərdən əldə etdikləri gəlirləri artıraraq investisiya qoymağa sövq edir. Investisiya təşviqləri buna bir neçə fərqli yolla nail olur. İlk növbədə, investisiya təşviqləri şirkətlərin kapitalları ilə bağlı məsələlərdə qərarlarına təsir göstərir. Firmalar müxtəlif fiziki kapitalla malikdirlər: amortizasiya olunan iqtisadi aktivlər (maşınlar, binalar), inventarlar, istehlak materialları (minerallar, neft, qaz), bərpa olunan resurslar (meşələr) və daşınmaz əmlak. Digər tərəfdən, firmalar həmçinin AR-GE, insan kapitalı və reputasiya kimi müxtəlif qeyri-maddi aktivlərə sərmayə qoyurlar. Vergi güzəştləri firmaların bu aktivlərə investisiya qərarlarına təsir edir. Şirkətlərin və fərdlərin investisiya qərarlarını şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də gələcəkdə əldə edəcəkləri gəlirlə bağlı gözləntiləridir. Gəlir və mənfəət vergiləri bu istiqamətdə gözləntilərə mənfi təsir göstərdiyindən, gəlir vergiləri investisiya və sahibkarlıq fəaliyyətində daraldıcı təsir yaradır. Bu səbəbdən vergi güzəştləri iqtisadi agentlərin gözləntilərini müsbətə çevirərək investisiyalara stimullaşdırıcı təsir göstərə bilər. Həvəsləndirmələrin əsas məqsədi; vergi güzəştlərinin investisiyalara müsbət təsiri vergi güzəştləri əsas vəsaitlərin qiymətində artıma səbəb olana qədər davam edir.

Təcrübədə, vergi güzəştləri ilə investora təqdim ediləcəyi güman edilən üstünlüklərin çoxunun, tədarük etdikləri malların qiymətini artıran kapital malı istehsalçıları tərəfindən tutulduğu görülür.

Bununla belə, əsas kapitalla qoyulan investisiyalar nəticəsində istehsal həcmnin artması, əlavə iş yerlərinin yaradılması, mənfəətin artması və s. formasında dolay təsirlər də yaranmalıdır. Yatırılan investisiyalar nəticəsində əldə edilən mənfəət yenidən investisiya edilə bilər.

Məşğulluğun artmasının nəticəsi əhalinin gəlirlərinin artmasıdır ki, bu da öz növbəsində yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsini nəzərdə tutur. Həyata keçirilmə sahəsindən asılı olaraq təsirləri xarakterizə edərək, onları dörd növə bölmək olar:

1) fiskal effekt - sonrakı vergi daxilolmalarının cari vergi xərclərinə nisbətə artımını təmsil edir;

2) sosial effekt - əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında, yeni iş yerlərinin saxlanılması, yaradılması və digər göstəricilərdə özünü göstərir;

3) iqtisadi effekt - vergi ödənişlərinin azalması və ya olmaması səbəbindən vergi ödəyicisinin sərəncamında qalan maliyyə vəsaitlərinin artması ilə təzahür edir ki, bu vəsaitlər (resurslar) əsas vəsaitlərin əldə edilməsinə, istehsalın genişləndirilməsinə və yenilənməsinə yönəldilə bilər;

4) büdcə effekti - yuxarıda sadalanan üç təsirin tərkib göstəricisidir və vergitutma bazasının genişləndirilməsindən büdcə daxilolmalarının artması və sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün tələb olunan büdcə vəsaitlərinə qənaət vasitəsilə özünü göstərir.

Fikrimizcə, müəyyən edilmiş fiskal effekt büdcə effekti ilə eynidir, çünki onların hər ikisi mənfəətin təsirindən gələcək vergi daxilolmalarının korrelyasiyasında özünü göstərir. Yeni yaranan qiymətləndirmə təcrübəsində (regional qiymətləndirmələr də daxil olmaqla) bu göstəricilər üçün düsturlar eynidir (Əsədov H.X., Talıbov S.T. 2013).

Büdcə effektinin fiskal, iqtisadi və sosial effektlərin əldə edilməsi nəticəsində əldə edilən effekt kimi adlandırılması tamamilə düzgün deyil. Daha doğrusu, belə bir təsir ayrı-ayrılıqda seçilirsə, o zaman inteqral adlandırılmalıdır. Beləliklə, vergi

güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi onların həyata keçirilmə sahəsindən asılı olaraq üç təsir qrupunun mövcudluğunu göstərir:

- büdcə, sosial və iqtisadi. Büdcə effekti vergi güzəştlərinin büdcə gəlirlərinin formalaşmasına təsirinin nəticəsidir və praktikada aşağıdakı göstəricilərlə ifadə olunur;

- vergi güzəştlərinin verilməsindən vergitutma bazasının sonradan genişlənməsi hesabına gələcək büdcə gəlirlərinin artması (cari vergi xərcləri gələcəkdə vergi daxilolmalarına müsbət təsir göstərir);

- dəstəyin təşkilinin alternativ variantlarından istifadə etmək əvəzinə güzəştlərin tətbiqi nəticəsində büdcə xərclərinin optimallaşdırılması (məsələn, güzəştlərin istifadəsindən dolayı xərclərin və subsidiya şəklində birbaşa xərclərin müqayisəsi)- Ən geniş yayılmış ilkin göstəricidir;

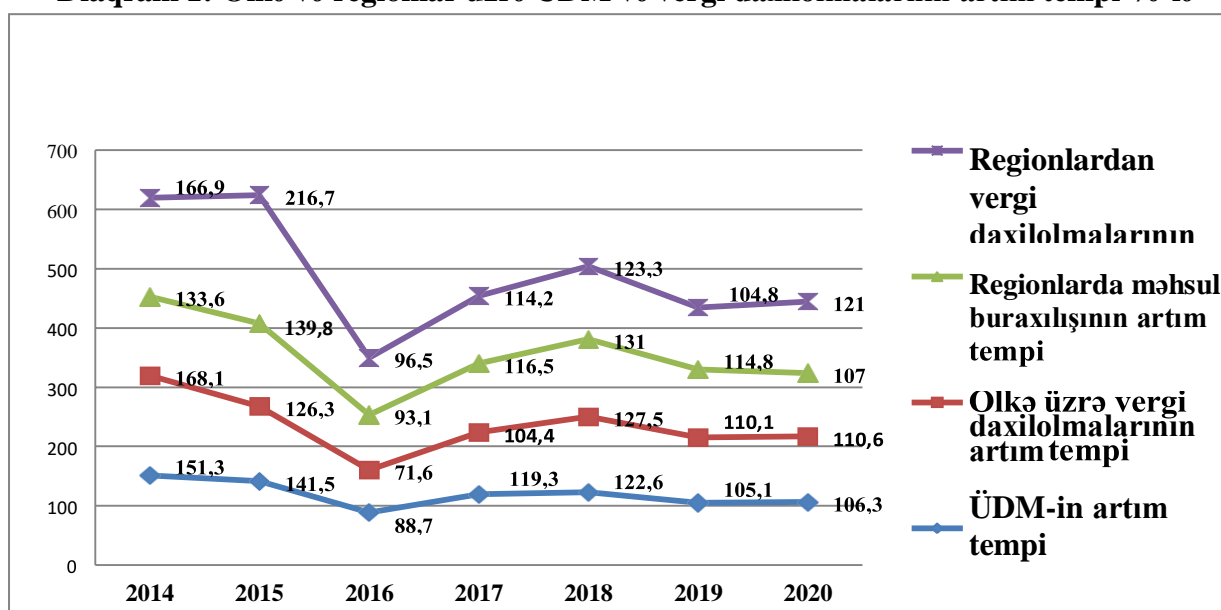
Beləliklə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində və sonradan ləğv edilməsində (düzgünləşdirilməsində) əsas vəzifə güzəştlərin tətbiqi nəticəsini və məqsədlərə çatmaq üçün çəkilmiş xərcləri düzgün müəyyən etmək və onları müqayisəli formaya salmaqdan ibarətdir. Bu məsələnin əhəmiyyəti, vergi güzəştinin verilməsi zamanı planlaşdırılan effektin əldə olunma dərəcəsindən asılı olaraq onun effektivliyini qiymətləndirmək mümkünlüyündən ibarətdir (Ağayev A.Q. 2014).

2.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin tətbiqi problemləri

Hər bir sosial-iqtisadi hadisə və iqtisadi inkişafın mərhələsi etibarlı maliyyə dəstəyi tələb edir. Başqa sözlə, güclü maliyyə resursları olmayan islahatlar həyata keçirilə bilməz və mümkün deyil.

Mövcud vergi potensialından vergi daxilolmalarının səviyyəsinin alınması. Azərbaycan Respublikasında böyük potensial var. Bu halda bu sistem haqqında daha çox oxumaq mümkündür. Belarus Respublikasının potensial resursları regionda çoxdur, lakin Belarus Respublikasının potensial resursları çoxdur. Bir obyektin potensialı potensialın potensial enerjisidir. Bu vəziyyətdə, doğru olanı tapa biləcəksiniz.

Diaqram 1: Ölkə və regionlar üzrə ÜDM və vergi daxilolmalarının artım tempi %-lə

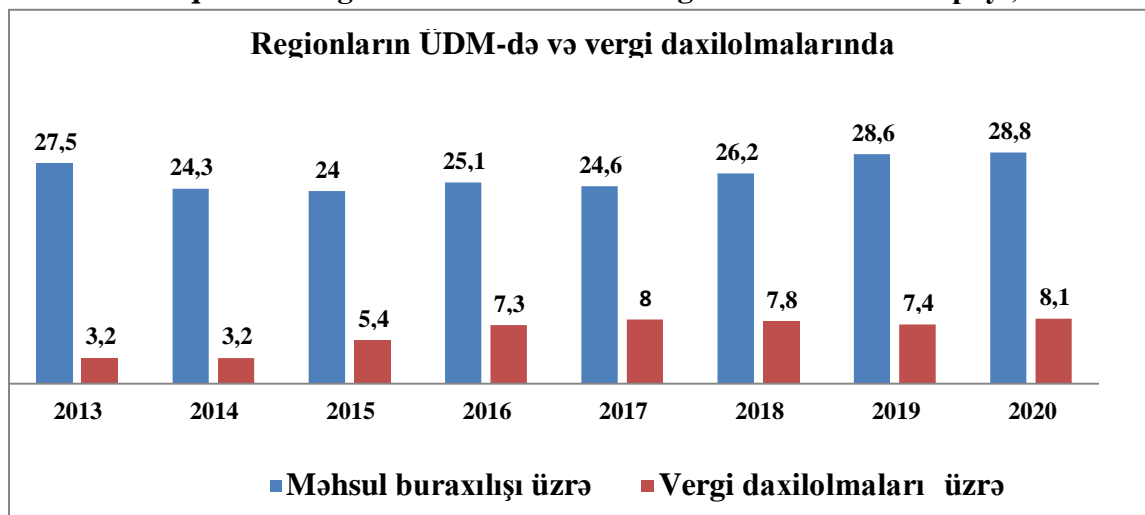

Mənbə: <http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2020-total.pdf>

Qanunda vergitutma mənbəyi kimi maliyyə resurslarından da istifadə olunur, dövlət proqramının icrası respublikanın müxtəlif regionlarında iqtisadiyyatın və sahibkarlığın daha intensiv inkişafına şərait yaratmış, bu da real rayonlardan vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisini artırmışdır. Xarici İşlər Nazirliyində çoxlu üzv varsa, Ali Məhkəmə təyin olunur. 24 noyabr 2010-cu il tarixində ABŞ Prezidenti və ABŞ Nümayəndələr Palatası İtaliya Respublikasının regionunda fizika və təhsili öyrənə biləcəklər.

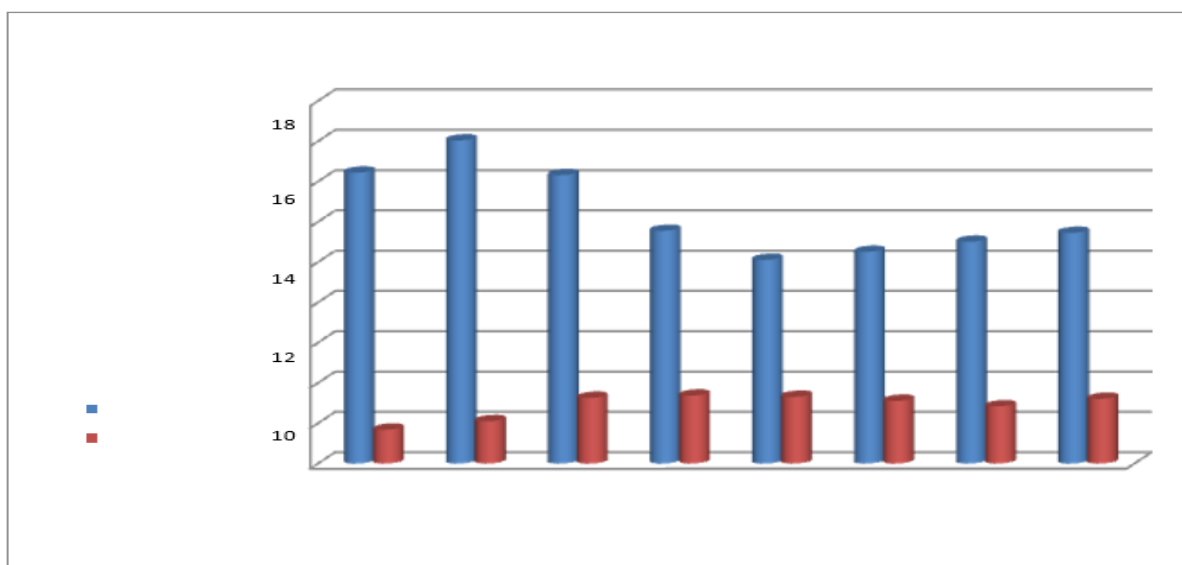
Bölgələrdə əhalinin böyük əksəriyyəti kənd təsərrüfatı ilə məşğul olsa da, ev təsərrüfatları və kənd təsərrüfatının digər sahələri uzun illər vergidən azad edilib, vergi daxilolmaları artıb. Deməli, bu göstəricilərin illik artım templəri regionların xeyrinə olub.

Diqram 2: Regionların ÜDM-də və vergi daxilolmalarında payı, %-lə

Mənbə: <http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2020-total.pdf>

Diqram 3: Ölkə və regionların iqtisadiyyatına vergi yükü

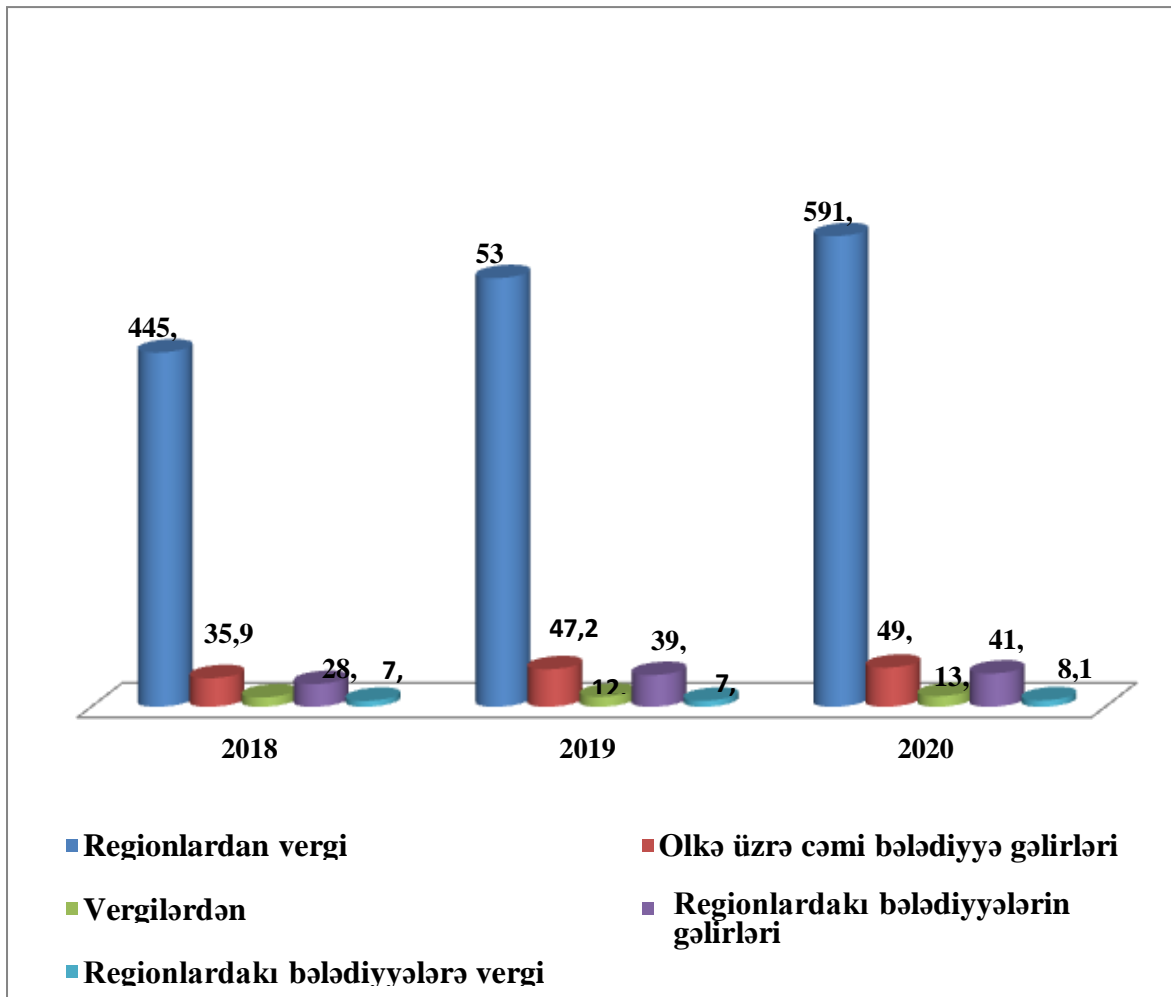

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ölkə üzrə vergi yükü	14,44	16,04	14,32	11,55	10,1	10,51	11,0	11,45
Regionlara vergi yükü	1,68	2,1	3,26	3,4	3,31	3,1	2,84	3,2

Mənbə: <http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2020-total.pdf>

Regionlara vergi yükü ölkə iqtisadiyyatına düşən vergi yükündən orta hesabla, 2014-2015-ci ilin ən azı 7-8 dəfə, 2016- 2017-ci ilin ən azı 3-4 dəfə az idi.

Diaqram 4: Regionlardan vergi daxilolmaları və bələdiyyə gəlirləri, mln. manatla

Mənbə: <http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Konfrans-2020-total.pdf>

İstər ölkə bələdiyyəsinin ümumi gəliri, istərsə də əyalətlərdə fəaliyyət göstərən bələdiyyələrin gəlirləri ölkə büdcəsinin gəlirindən qat-qat azdır (0,21-0,27%; 0,17-0,13). Eyni səbəbdən bələdiyyənin gəlirləri və bələdiyyə gəlirlərinin əsas mənbə kimi rayonların aldığı pay (6,42-7,05; 2,65-2,26).

Maliyyə və vergi göstəriciləri ilə bağlı rəylər onların gəlir strukturuna təsir dərəcəsinə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna görə də, əgər vergi icrası xərclərin vergi bazasıdırsa, maliyyə fəaliyyəti həm vergi, həm də qeyri-vergi əsaslarının birləşməsidir. O, yerli vergi potensialından daha çox iqtisadi etibarlılığa əsaslanan investisiyaların cəlbediciliyini müəyyən etməklə icmanın böyüməsini təsvir edir. Vergi fəaliyyəti vergi sisteminin strukturundan və strukturundan

asılıdır. Məsələn, mötərizədə satış vergiləri yoxdursa və ya həmin gəlir üçün vergi bazası yoxdursa, bu kateqoriyadan gəlir vergi tutulan gəlirin bir hissəsi hesab edilə bilməz. Vergi sistemindən asılı olmayaraq, həmin gəlir yerli iqtisadiyyata ödənilməlidir. Ölkənin çətin iqtisadi kontekstində yerli vergi potensialını aydın şəkildə müəyyən etmək və müqayisə etmək vacibdir.

Bu araşdırma göstərir ki, vergidən azad regionların vergi potensialının səviyyəsinə təsir edən amillərdən biri də bazarın artım səviyyəsidir. Fərqli biznes növlərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılsa və əvəzində biznes dinamik inkişaf edərsə, yerli vergi bazası mütləq artacaqdır. Çünki pərakəndə satış bazarı təkə iqtisadi güc mərkəzi deyil, həm də hər bir regionun və bütövlükdə ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Bu mənada icmanın dinamik inkişafı müxtəlif biznes fəaliyyətinin inkişafından asılıdır. Ümumiyyətlə, bazar iqtisadiyyatının və bazar şəbəkəsinə əsaslanan qarışıq iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır (Baghrov D.A. 2011):

İqtisadi müxtəlifliyin yaradılması, yaxından əlaqəli və bir-biri ilə əlaqəli sektorların mövcudluğu, onların qruplarda və tərəfdaşlıqlarda çevikliyi, habelə inteqrasiya imkanları;

İqtisadi və sosial siyasətdə, siyasətin hazırlanmasında və rəhbərlikdə ictimaiyyətin iştirakı. Bu sahələrdə ictimai planlaşdırma fəaliyyəti mövcud və digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir. Bu tip münasibətlər və qarışıq iqtisadiyyat qarışıq iqtisadiyyatda dövlət-özəl iqtisadi maraqların qorunmasına, insanların müntəzəm sosial təminatına və dövlət və özəl sosial təminat arasında ziddiyyətin aradan qaldırılmasına şərait yaradır. Bu onunla əlaqədardır ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan iqtisadi müəssisələrin inkişafı fərdi sahibkarların, işçilərin, eləcə də geniş əhəlinin fiziki rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir ki, onlar dövlət maliyyəsi hesabına pul qazanırlar. texnologiya.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sosial və iqtisadi problemlərin həllində özəl sektor xüsusi rol oynayır. Özəl sektor daxili bazarda əmtəə və xidmətlərin təmin edilməsində, ümumən rəqabət mühitinin saxlanmasında, əmək

və maddi resursların istehsalata cəlb edilməsində və insanların tələbatının ödənilməsində mühüm rol oynayır. Bununla belə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, biznesin inkişafı regionda vergi səmərəliliyini artırdığı kimi, vergi güzəştləri də biznesin böyüməsini stimullaşdırır. Beləliklə, 2000-ci ildən başlayaraq vergi yükünün azaldılması və biznesin inkişafı üçün vergi sisteminin sadələşdirilməsi istiqamətində əsas tədbirlər həyata keçirilmişdir ki, bu da ayrı-ayrı ştatlarda biznesin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Müxtəlif dövrlərdə özəl sektora investisiyaların artırılması, sənaye fəaliyyətinə qeyri-qanuni müdaxilələrə son qoyulması, müxtəlif sahibkarlıq subyektləri üçün vergi güzəştlərinin yaradılması və s. Bu sahələrdə müvafiq qərarlar özəl sektorun inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Bütün bunlar bazar və vergi potensialı arasındakı əlaqəni yenidən müəyyənləşdirir, sonuncusu məşğulluq və motivasiyadır. Eyni zamanda, regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, vergilərin səmərəliliyinin artırılması və islahatların tam həyata keçirilməsi üçün aşağıdakılar lazımdır:

Sənayenin inkişafına, xüsusən də regional səviyyədə daha fəal və stimullaşdırıcı dəstək;

Dövlət bazar iqtisadi tənzimlənməsinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi siyasətə müdaxiləsinin gücləndirilməsi;

Yaradıcı inhisarların aradan qaldırılmasına və ədalətli rəqabət mühitinin yaradılmasına daha çox diqqət yetiriləcək;

Milli və ya ayrı-ayrı dövlətin iqtisadiyyatında maliyyə-kredit, vergi sistemi, vergi layihəsi və sənayeləşməni təkmilləşdirməklə vergitutma bazasının gücləndirilməsi və büdcəyə vergi daxilolmalarının artırılması. Vergi bazasının müəyyən edilməsi əsasında vergi qabiliyyətinin hesablanması üçün ilkin şərt sənaye və ekoloji göstəricilər toplusunu, habelə maliyyə axınının cari səviyyəsini əhatə edir. Eyni zamanda, vergitutma bazasının hesablanması üçün tələb olunan göstərici sistemi, ilk növbədə, onun strukturuna təsir edən aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

Cədvəl 2: Formalaşma parametrləri

Parametrlər
müəyyən sahə üzrə ixtisaslaşma, fəaliyyətin əsas istiqamətləri və xüsusiyyətlərinin optimal yerləşdirilməsi
urbanizasiya faktoru
Rayonun ÜDM-də və ümumi regional məhsulda payı
regionlar üzrə istehsalın həcmi və sənaye məhsullarının maya dəyəri;
aparıcı müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat vəziyyəti;
gəlirli və zərərli müəssisələrin sayı;
əmək haqqının səviyyəsi və dinamikası;
regionda iri vergi ödəyiciləri;
Region iqtisadiyyatının sahələri üzrə ixracın həcmi.

Mənbə: Cəbiyev R.M. 2010 materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sorğu nəticəsində əldə edilən məlumatlar rayonun ümumi gəlirini, iqtisadiyyatını, maliyyəsini və rayon vergi tutumunu qiymətləndirən məlumat bazasından əldə edilmişdir. Bu məlumat bazası rayonun iqtisadi inkişaf potensialı haqqında nəticə çıxarmağa və deməli, vergi daxilolmalarını artırmağa və proqnozları daha dəqiqləşdirməyə kömək edəcək. Eyni zamanda, bu məlumatlar gələcək büdcələrin müəyyən edilməsində, xüsusən də gəlir və xərclərin daha dəqiq proqnozlaşdırılmasına imkan yaratmaqda mühüm rol oynayır.

Beləliklə, icmaların qrantlar, yardımlar, qrantlar və investisiyalar şəklində ictimai resurslara ehtiyacı daha aydın olur. Yuxarıda göstərilən göstərici sxeminin üstünlüklərindən biri ondan ibarətdir ki, bu sxemdən istifadə makroiqtisadi zonalar və vergitutma bazasının ümumi vəziyyəti arasında fəaliyyət nisbətini müəyyən etməyə imkan verir ki, bu da müxtəlif ruh hallarında vergitutma bazasını qiymətləndirməyə imkan verir. ...Tədqiqat təlimatlarından aydın olur ki, vergi daxilolmalarının qiymətləndirilməsi, vergitutma bazasının inkişaf ssenarisinin formalaşdırılması, eləcə də vergi qanunvericiliyində islahatlar regionun sosial-iqtisadi islahatları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əslində bütün bunlar olmadan icmanın davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq mümkün deyil.

Azərbaycan Respublikasının regionlarında makroiqtisadi vəziyyətin təhlili və hərtərəfli təhlili yerli büdcənin strateji planlaşdırılmasına, habelə yerli və respublika büdcələri arasında balanslaşdırılmış iqtisadi sistemin təmin edilməsi üçün vəsaitlərin məqsədyönlü şəkildə ayrılmasına əsas verir. İqtisadi göstəricilər, o cümlədən vergi gəlirləri, vergi borcları, vergidən azadolmalar və vergi qanunvericiliyi potensialı gücləndirə bilər. Qanunda başqa uyğunsuzluqlar da var, vergilərin məbləğinə məhəl qoymayan kölgə iqtisadiyyatı da var. Yuxarıda qeyd olunan amillərə əsaslanaraq rayonun vergi potensialını qiymətləndirmək üçün xüsusi düsturdan istifadə etmək olar (Cəbiyev R.M. 2010).

Vilayətin vergi tutumu R_{vp} , əyalət üçün vergi gəliri R_{vd} , əyalət üçün vergi öhdəliyi R_{vb} , təklif olunan vergi təşviqində vilayətin payı R_{vg} , dairənin bütün təxminlərinin vergidən yayınma şefi R_{vd} -dir.

$$R_{vp} = R_{vd} + R_{vb} + R_{vg} + R_{vy}.$$

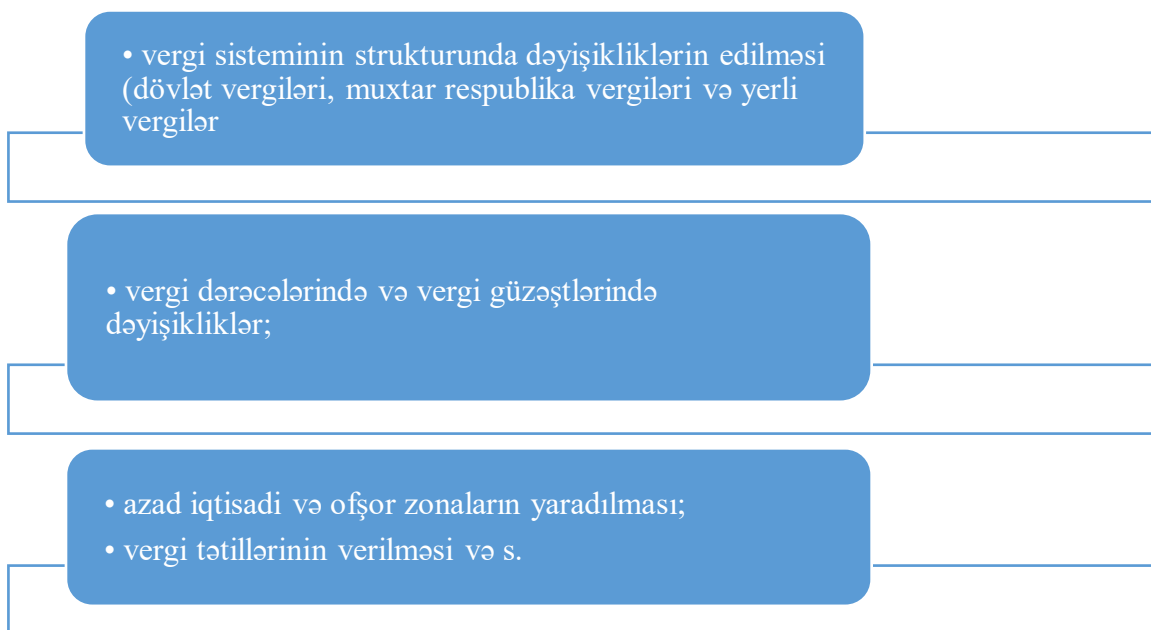
Rayonlar üzrə vergilərin yığılma səviyyəsini aşağıdakı kimi hesablamaq olar:

$$R_{vy} = R_{vd} / R_{vp}.$$

Ümumiyyətlə, verginin hesablanması əsas məqsədi ərazidə vergiyə riayət etmə səviyyəsini müəyyən etməkdir. Lower R_{vy} , vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərini tam yerinə yetirmədiyini və vergi borclarının qaldığını qeyd etdi ki, bu da gələcəkdə vergi daxilolmalarının daha da artırılması imkanını göstərir. Vergi bazası aydın şəkildə ümumi təxmin edilən məbləğdir. Məsələn, mənfəət vergisi və mənfəətə əsaslanan vergi vergi tutulan gəlirdir.

Vergilər müasir dövlət fəaliyyətinin əsasını təşkil etdiyindən, iqtisadi planlaşdırmada onlardan istifadə vergi nəticələrinin dəqiq proqnozlaşdırılmasını tələb edir. Bu cür proqnozlar vergi planının effektivliyini qiymətləndirmək üçün göstəricilər və alətlər tələb edir. Azərbaycanda və inkişaf etmiş qərb ölkələrində vergi praktikasının müqayisəli təhlili göstərir ki, müxtəlif ölkələrdə və regionlarda eyni vergi planlaşdırma alətlərindən istifadənin məqsədəuyğunluğundan asılı olaraq o, effektiv və səmərəsiz ola bilər. Aşağıdakı inkişaf etmiş ölkələrdə geniş istifadə olunur:

Sxem 1: Vergi alətləri

Mənbə: Cəbiyev R.M. 2010 materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Son illər ölkəmizdə bu vergi alətlərindən istifadə təcrübəsi göstərmişdir ki, onlar ölkənin sosial-iqtisadi şəraitinə uyğundur. Belə ki, vergi dərəcələrinin və vergi dərəcələrinin aşağı salınmasına baxmayaraq, dövlət gəlirləri ildən-ilə azaldığından, təhlil dövründə, xüsusən də son 3-5 ildə xərc gəlirləri davamlı olaraq artmışdır. Yerli vergilərin və rüsumların hesablanması və ödənilməsi qaydaları Vergi Məcəlləsi və “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir. Bu, vergi ödəyicisinin ödəmə qabiliyyətindən asılı olmayaraq vergi dərəcəsinin hər bir dövlət üçün eyni olmasını təmin edir. Vergilər haqqında Qanuna edilən dəyişikliklər ayrıca vergi sistemini, yəni müxtəlif gəlir vergisi dərəcələrini və s. Amma bir ildən sonra bu imtiyazlar yoxlanılmadan və müvafiq nəticələr qeydə alınmadan ləğv edilib. Bu üstünlüklərin əsas səbəbləri bu üstünlüklərdən istifadə edilməsi və bu problemə sistemli yanaşmanın təmin edilməsi üçün çərçivənin olmamasıdır. Vergi neytrallığı prinsipi 2001-ci ildə tətbiq olundu, eyni zamanda yaşayış səviyyəsindəki bərabərsizlik vergi məcəlləsində təcəssüm olundu və ölkə iqtisadiyyatında islahatlar davam etdirildi. Azərbaycan hökuməti büdcə qanunu qəbul etsə də, Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılması və yerli büdcə ilə bağlı müəyyən problemlər hələ də qalmaqdadır. Nəticədə regional və yerli büdcələrin müstəqil mənbələri onların

büdcələrindən xeyli azdır. Belə ki, hər il federal büdcə qanunu təsdiq edildikdə, federal büdcə Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsini yerli büdcə ilə doldurur. Digər tərəfdən, Büdcə Qanununun ləğvi maliyyə sistemində və iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə təsir göstərmişdir. Maliyyələşdirmə layihəsi olmadığı halda, gələn il vəsaitlərin verilməsi prosesində iştirak hüququnun məhdudlaşdırılması gələn ilin büdcəsinin icrasına problemlər yaradacaq, dövlət və yerli vəsaitlər vergitutma bazasına adekvat xərcləyə bilməyəcək. Bu məsələlərin həlli üçün Vergi Məcəlləsində prosesual vergilər və uyğunluq müəyyən edilməlidir. Nəticə etibararı ilə əyalət və yerli büdcələr müstəqil gəlir mənbəyi olmaqla, onların dövlət vəsaitlərindən çox asılılığını aradan qaldırır. Vergi sisteminin səmərəliliyi onun vergitutmanın optimal aşağı və yuxarı hədlərini müəyyən edən səmərəlilik və uyğunluq standartlarına uyğunluğundan asılıdır. Büdcə tələbləri çox aşağı ola bilər. Beləliklə, vergitutma əsas dövlət xidmətlərinin maliyyələşdirilməsi üçün xərclərə olan ehtiyacdan az olmamalıdır. Yuxarıda göstərilən məbləğ vergi ödəyicisinin imtiyazına uyğun olmalıdır. Bu halda vergilər icazə verilən hədləri aşmamalıdır. Əks halda nəinki vergi ödəyicilərinin gəlirləri, hətta vergi daxilolmaları da azalacaq və ya onların müflisləşməsi vergi gəlirləri yaratmayacaq (Kərimov E.N., Qasımov V.O. 2012).

Beləliklə, optimal vergi ssenarisi vergi gəlirlərinin yaradılması üçün vergi şərtlərinin proqnozlaşdırılmasıdır. Vergiyə cəlb olunma qabiliyyətindən asılı olaraq vergilər şirkətin maliyyə göstəricilərinə zərər verməyən və ya təsir etməyən vergilərə bölünür. Davamlı vergilər iqtisadi cəhətdən neytraldır.

Nəzərə alın ki, iqtisadi cəhətdən neytral tariflər ədalətsizdir və siyasi qeyri-sabitliyə və gözlənilməz nəticələrə səbəb ola bilər. Böyük Britaniyada Tetçer hökuməti tərəfindən Britaniya şəhərlərində vahid milli verginin (həyat vergisinə bərabər) tətbiqi varlıqlarla yoxsullar arasında iğtişaşlara səbəb olub. Vergi neytrallığını təmin etmək üçün inkişaf etmiş ölkələrdə aparılan vergi islahatları fiziki şəxslərin gəlir vergisi dərəcələrini aşağı salmış və onları gəlir vergisindən azad etmişdir. Milli fiskal siyasətdə istifadə olunan xüsusi vergilər prioritet

sektorlara və inkişaf etməmiş sahələrə sərmayə qoyur, iqtisadiyyatı canlandırır və yaşayış səviyyəsindəki geniş uçurumu azaldır.

Səmərəli vergi planlaşdırması iqtisadi artıma və insanların rifahına kömək edir ki, bu da öz növbəsində onların gəlirlərini artırır. Vergi səmərəliliyinin təmin edilməsi yolu iqtisadi şəraitə, həyat səviyyəsinə və sosial məqsədlərə əsaslanmalıdır. Nəticə etibarı ilə federal vergi sistemi təkcə milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və gücləndirmək deyil, həm də sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini sabitləşdirmək, işsizliyi və yoxsulluğu azaltmaq, cəmiyyətə təsir edən problemləri həll etmək məqsədi daşıyır. * Vergi sisteminin effektivliyini hökumətin qarşıya qoyduğu strateji məqsədlərə nail olunmasının nəticələri ilə qiymətləndirmək olar. İcmanın təkmilləşdirilməsi vergi sisteminin məqsədi onların iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, icma xərcləri yaratmaq və konkret vergi ödəyicilərinin maraqlarını nəzərə almaqdır. Həmçinin, vergi gəlirləri, vergi dərəcələri və xərclərin milli, yerli və vergi ödəyicilərinin xeyrinə bölüşdürülməsi arasında korrelyasiya. Belə bir kontekstdə vergi sistemi necə qiymətləndiriləcək və onun effektivliyinin göstəriciləri hansılardır? Ölkənin iqtisadi inkişafının indiki mərhələsində təkcə bazar artımı artıma zəmanət verə bilməz. Beləliklə, istehsal, tədqiqat və inkişafa vergi güzəştləri təsirli olacaq.

Müasir dövrdə istehsal üçün praktiki və mənəvi cəhətdən əvəzsiz əsası olan bir iqtisadiyyatda vergi sisteminin səmərəliliyi o zaman əldə edilə bilər ki, aparatın bütün hissələrinin sosial quruluşu onun əsas məqsədlərinə çatmaq üçün təşkil olunsun. O, siyasətin hazırlanmasına və konkret məsələlərə, xüsusilə regional maliyyə, vergilər, borclar, kapital və sənaye siyasəti ilə bağlı prioritetlərə diqqət yetirir. Ətraf mühitin inkişafı ilə bağlı vergi qanunlarının effektivliyi hökumət, icmalar və vergi ödəyiciləri tərəfindən dəymiş geri qaytarıla bilməyən zərərlə də ölçülə bilər. Əgər ev təsərrüfatları və müəssisələr artan vergi və rüsum yüklərinə görə istehlakı məhdudlaşdırarsa, bu, satış və mənfəətin azalmasına və nəticədə vergi gəlirlərinin azalmasına səbəb olacaq və nəticədə dövlət və yerli vergilərin zəifləməsi ilə nəticələncək. Dəyişikliklər nəticəsində vergi ödəyicilərinin

təsərrüfat fəaliyyətləri üzrə vergi yükü artırsa, qiymət artımı ilə əlaqədar zəruri mallar (xidmətlər, xidmətlər) alın və təmin edilə bilməz.

Effektiv vergi planlaşdırması üçün dövlətlər, ərazilər və vergi ödəyiciləri üçün bərpa olunmayan itkilər vacib deyil. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, sosial şəbəkə və ətraf mühitin inkişafı planı ilə ümumi xərclər daha azdır. Digər tərəfdən, əhali seqmentləri və regionlar arasında güclü fərq səbəbindən bu xərclər hamı üçün daha yüksək ola bilər. Ona görə də maraqların toqquşmasının həlli, cəmiyyətdə siyasi və sosial sabitliyin təmin edilməsi, yerli icmaların sosial-iqtisadi inkişafı, insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Vergi sisteminin fəaliyyəti təkcə vergi ödəyiciləri baxımından deyil, həm də xalqın nöqtəyi-nəzərindən nəzərə alınmalıdır. Pul biznesin bir çox aspektlərini, xüsusən də iş və ev işlərini idarə etməyi çətinləşdirir. Nəticədə, sahibkarlar “təxirə salınmış” vergi ödəməli və az və ya heç bir vergi ödəməli olurlar. Bu problemi həll etmək üçün müxtəlif sənaye sahələrinə vahid vergi tətbiq etmək məqsədəuyğun olardı. Belə bir vergi sistemi və vergi sistemi populyar sistemdən daha yaxşı işləyir, çünki vergi gəlirlərini artırır. Bu, çıxılan və ya ümumiyyətlə ödənilməyən vergiləri ödəməli olan fərdi vergi ödəyicilərinin maraqlarına uyğun olmaya bilər.

Tikintidən fərqli olaraq, kommertiya və şəxsi xidmətlər kapitalın dəyərini saxlayır, beləliklə, əməliyyat xərclərini və vaxtı azaldır və vergi dərəcələrinin dəyişməsi səbəbindən biznes üstünlükləri dəyişmir. Əmək haqqı fondunda yüksək sosial sığorta ödənişləri ilə bağlı mənfi tendensiyalar miqyas iqtisadiyyatlarının nisbətlerini həqiqi dəyərlərinə dəyişir. Nəticədə bazar borc kapitalını artırmağa hazırdır.

İstehlak və sosial xidmətlərə ayrılan məbləğin məhdudlaşdırılması zərurəti sosial sığortanın geniş tətbiqinə imkan verir.

Belə siyasət nəticəsində mallarda (əmək, xidmətlər) əmək məsrəflərinin payı əhəmiyyətli dərəcədə azalır, nəticədə gəlir artımı aşağı düşür. Lakin sorğu göstərir ki, vergi daxilolmalarının artımı əmək haqqının artması ilə deyil, istehlak tələbinin artması, fiziki şəxslərin gəlir vergisi və ƏDV hesabına baş verir. Bir çox dolaylı vergilər də ticarət maneəsinin dərəcəsini dəyişir. Dolaylı vergilər əsasən son

istifadəçilər tərəfindən ödənilən satış vergiləridir. Lakin böhran və iqtisadi qeyri-sabitliklə səciyyələnən keçid iqtisadiyyatında dolayı vergilər nəinki istehlakçılara ağır yüklər qoymur, həm də malların (işçi qüvvəsinin, xidmətlərin) qiymətlərini artırır və əsaslı xərcləri artırır. Müəssisələr zərərlə işlədikdə belə, bu vergiləri ödəməyə məcbur olurlar ki, bu da onların maliyyə vəziyyətini daha da ağırlaşdırır. Dövlət tənzimləmələrində dolayı vergilərdən istifadəni yaxşılaşdırmaq üçün fiziki şəxslərin və tənzimləyicilərin real maliyyə nəticələrini bilmək vacibdir. Bundan əlavə, bir çox dolayı vergilər qiymətlərin və inflyasiyanın artmasına səbəb olur və buna görə də onları tətbiq edərkən iqtisadi şərtlər nəzərə alınmalıdır. Neytrallıq prinsipi yüksək yaşayış səviyyəsinə malik inkişaf etmiş ölkələrə təsir edir. Nəticə ondan ibarətdir ki, eyni vergi sistemi bütün vergi ödəyiciləri siniflərinə şamil edilir (Kərimov E.N., Qasimov V.O. 2012).

Bu vacibdir, çünki vergilər vəsaitlərin istifadəsi ilə bağlı biznes qərarlarına təsir etməməlidir. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın iqtisadiyyatı və gəlirləri inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə nisbətən aşağıdır, lakin 2001-ci ildə tətbiq edilən neytral vergi sistemi gözlənilən nəticələri verib. Təhlil göstərir ki, vergi nəticələri təkcə biznesin vergi yükünün səviyyəsindən deyil, həm də onların dəyərindən, xərclərindən və məzənnəsindən asılıdır. Odur ki, dövlət siyasətində vergi güzəştləri və vergi dərəcələri tətbiq edilərkən, xərclərin strukturu və məzənnə xüsusiyyətləri, valyuta məzənnəsi nəzərə alınmalıdır. 2001-ci ildən mənfəət vergisi dərəcələrinin aşağı salınması, eləcə də vergi güzəştlərinin artırılması biznes üçün əlverişli şərait yaradıb. Müəssisələr yaxşı vəziyyətdədir, inflyasiya aşağıdır, inflyasiya yüksəkdir və gəlir vergisindən yayınma mütləqdir. Bu, xüsusilə şirkətlər və təşkilatlar üçün doğrudur.

Aşağıdakı vergi ödəyiciləri Mənfəət Vergisi Qanununa əsasən asanlaşdırıla bilər.

Növbəti 12 ay ərzində aylıq 200.000 manat və ya daha az vergi öhdəliyi olan ƏDV ödəyiciləri;

Vergi tutulan gəliri ayda (ayda) 200.000 manatdan çox olan pərakəndə və yeyinti sənayesində 12 ay müddətinə fiziki şəxslər.

Korporasiya yenidən təşkil edildikdə və törəmə müəssisə yaradıldıqda və ya onu dəstəkləmək üçün əldə edilən gəlir azaldıqda, müəssisələr mənfəət vergisi və satış vergisinə cəlb edilir. Vergi Məcəlləsinin müddəalarına əsasən, bazar dəyəri 30%-dən çox olduqda, qiymət vergitutma məqsədləri üçün müəyyən edilir. ƏDV dərəcəsi 18% təşkil edir. Qiymətlər dəyişməz qaldığından, eyni məhsulu satan və ƏDV ödəməyən şirkətlərin satış qiymətini aşağı salmağa ehtiyac yoxdur. Nəticə etibarlı ilə ƏDV ödəməyən müəssisələr təkcə alınmış mallar üzrə ƏDV ödəməli deyil, həm də vergi ili baş verdikdə balansda ödənilən məbləği azaltmalı, bazarda isə pay səviyyələri qorunmaqla Satışlar qorunub saxlanmışdır. . Daha kiçik vergi dərəcələri şirkətlərə fayda vermir, çünki onlar daha baha başa gəlir, hətta 50%-dən çox.

Asan vergi ödəyiciləri üçün onlar alınmış mallara (xidmətlərə, xidmətlərə) görə ödənilmiş verginin geri qaytarılması hüququna malikdirlər. Bundan əlavə, bu şirkətlərin istehlakçılara satılan mallara görə qəbz hazırlamaq səlahiyyəti yoxdur. (ictimai) qəbzlərə ehtiyacı olmayan son istifadəçilər üçün itirəcək heç nə yoxdur. Neytral vergi alətlərindən fərqli olaraq, vergi alətlərinin təkmilləşdirilməsi ticarət, investisiya və əmək sektorlarının vergi ödəyicilərinin maraqlarını insanların xərcləmə ehtiyacları ilə uyğunlaşdırmaqla, milli və regional iqtisadiyyatlar üçün vacib olmasına imkan verir. Ekoloji vergiləri balanslaşdırın və azaldın. Buna nail olmaq üçün vergi alətlərindən istifadə icmanın sosial-iqtisadi inkişafına, qurumların roluna və insanların ödəmə qabiliyyətinə uyğun olaraq dəyişməlidir.

Bu məqsədlərə çatmağın yollarından biri dövlət vəsaitlərinin toplanması və cəlb edilməsidir. Belə üstünlüklərdən biri ticarəti təşviq edən vergi güzəştləridir. Bunlar tariflərin biznesə təsirinin bariz nümunələridir. Ümumiyyətlə, üç növ vergi var: maksimum, ən uyğun və ən sosial. Maksimum yoxlamalar adətən fəvqəladə hallarda istifadə olunur. Son məqsəd mümkün qədər çox pul yığmaqdır. Bu halda vergi dərəcəsi adətən kifayət qədər yüksək olur.

Ən yaxşı vergi strukturu vergi yükünün optimal səviyyəsini müəyyən edir. O, ilk növbədə ticarəti təşviq edən vergi mühiti yarada bilər. Digərləri üçüncü növ tərəfdaşlığın yaradılması və həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıya bilər. Qeyd

etmək lazımdır ki, Laffer xətti modelində gördüyümüz kimi, dövlətin vergi siyasəti çox vaxt ideoloji əsasla malikdir və onların effektivliyi siyasətin nəticəsindən asılıdır. Nəzərə alınmalı başqa bir vacib amil. Beləliklə, Laffer əyrisi verginin ümumi məşğulluğa təsirini əks etdirir. Yəni bilirsiniz ki, müxtəlif vergilər var. Bu təsnifata əsasən, vergi tutulan şəxslərə hüquqi və fiziki şəxslər daxil ola bilər. Nəticədə, müxtəlif vergi tutulan subyektlərin vergi dərəcələrinin dəyişməsi onların fəaliyyətinə müxtəlif formada təsir göstərir. Məsələn, korporativ gəlir vergisi. Bu vergilərin artırılması zavodun dayanmasına səbəb ola bilər. Lakin fərdi gəlir vergisi artımı davamlı ola bilər, xüsusən də vergilər yüksək olarsa. Bəzi hallarda bu vergilərdən birinin azaldılması digərinə təsir edə bilər. Əslində, vergi dərəcəsinin aşağı salınması iş adamlarına və peşəkarlara bu sahələrdə işləməyə imkan verəcək. Axı bu, işsizliyə təsir edə bilər. İşsizliyin azaldılması dünyanın ən mühüm iqtisadi problemlərindən biridir. Vergilər hökumətin işsizliyi azaltmaq üçün istifadə etdiyi əsas iqtisadi vasitələrdən biridir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işsizlik tamamilə aradan qalxır. Bununla belə, Milli İqtisadi Siyasətin məqsədlərindən biri də işsizliyin mümkün səbəblərini müəyyən etməklə və onun qarşısını almağa cəhd etməklə minimum işsizliyə nail olmaqdır. Bir çox ölkələrdə gəlir vergisi çox yüksəkdir. Buna görə də insanların gəlirləri azalıb. Bu, son nəticədə məşğulluq, məşğulluq və işə başlamaq üçün tələb olunan faydaları azaldacaq. Bir çox hallarda, daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, bu kölgə iqtisadi artım faktorudur. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri də iş adamlarının sayını azaltmaq və vergi dərəcəsinə artırmaqla onlara dəstək olmaqdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı iqtisadi siyasət tədbirlərindən biri də sənaye parkının yaradılmasıdır ki, onun məqsədi yeddi il ərzində mövcud sənaye sahələrinə vergi güzəştlərinin verilməsidir.

“Gələcəyə baxış” konsepsiyasında KOS-ların inkişafında vergi siyasətinin rolu da vurğulanır. 2020-ci il üçün kiçik və orta sahibkarlığa diqqət və alət kimi dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və onların qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində əməkdaşlığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması prioritet məsələdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün vergi siyasətindən necə istifadə olunacağına dair

tövsiyələr də verilir. Onun sözlərinə görə, bununla bağlı vergi güzəştləri də veriləcək. Bu o deməkdir ki, dövlət siyasəti bazarın inkişafı üçün əsas hərəkətverici kimi istifadə olunur. Vergilərin korporativ məhsuldarlığa təsirindən bəhs edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, hətta statistik iqtisadi proqnozlar əsasında iqtisadi sistemin gələcəkdə gözlənilən kimi olmayacağını proqnozlaşdırmaq mümkün deyil. Bunun əsas səbəbinin yüksək “mübahisəli” pul siyasəti fəaliyyəti olduğunu vurğulayırıq. Buna görə də təhlil zamanı mümkün qədər çox amil nəzərə alınmalıdır. Nəticədə dəyişikliyə səbəb olacaq kəmiyyət və mütənasib dəyişiklikləri və ticarət vergisi dərəcəsinin hərəkətini müəyyən etmək və bu əlaqəni riyazi şəkildə nümayiş etdirən düstur hazırlamaq çox çətindir. Amma sağlam düşüncə deyir ki, iqtisadi aktivlik və siyasi mülahizələr kifayətdir. Yuxarıda qeyd olundu ki, bu sahədə xidmətlər də müsbət təsir göstərə bilər. Əslində, vergi sisteminin müasirləşdirilməsi, milli və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, qanunlara dəyişikliklər edilməsi, nöqsanların aradan qaldırılması düzgün istiqamətdə atılmış addımdır. Bundan əlavə, vergi siyasətinin qlobal təcrübəsini öyrənmək üçün elmi araşdırmaların olması da müsbət təsir göstərə bilər.

Vergi sahəsində müasir texnologiya və elektronika ilə yanaşı, mərkəzləşdirmə də vacibdir. Bu yolla bir çox dövlət qurumlarının fəaliyyətini əlaqələndirən və həyata keçirə bilən qurumların yaradılması vergi fəsadlarını aradan qaldıra, lüzumsuz halların qarşısını ala bilər. Vergilərə əməl etdikdən sonra daha yaxşı nəticələr verir. Müxtəlif ölkələrdə müxtəlif şirkətlər vergi siyasətini əhatə edə bilər. Vergi orqanı Azərbaycan Respublikasının regionunda qanunların və vergi məsələlərinin icrasına cavabdehdir. Bu nazirlik vergi sektorunda tənzimləyici və inzibati funksiyaları yerinə yetirir. Vergi dərəcəsinin müəyyən edilməsi kimi tədbirlər bu vergi orqanlarına da aiddir. Eyni zamanda, ölkənin mövcud iqtisadi vəziyyətini və vergi dərəcələrinin təsirini nəzərə alaraq, onların biznes fəaliyyəti üçün bütün mümkün nəticələrin, xüsusən də hazırkı maliyyə səviyyəsində nəzərə alınması vacibdir. Ümumiyyətlə, vergi siyasətinin sənayeyə təsirindən bəhs edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, vergi sistemində aparılan islahatlar,

infrastrukturun inkişafı, prosedurların sadələşdirilməsi, vergi dərəcələrinin dəyişməsi, iş yerlərində ideoloji perspektivlər gözə təsir edir. İndiki şəraitdə bu təsir həm də vergi sisteminin sadələşdirilməsi və yeni texnologiyaların “bir pəncərədə” genişlənməsi ilə bağlıdır.

Müəyyən tədbirlərlə yaradılmış sahələrin iqtisadi inkişafı haqqında qanun qəbul edilmişdir.

Eyni zamanda, bu sahələrdə məhsuldar fəaliyyətlə məşğul olan iş adamlarının özəl sektorunu gücləndirmək, maliyyə və xammal idxalına çıxış imkanlarını yaxşılaşdırmaq üçün əlaqəsi kəsilmiş ərazilərdə gömrük və vergi güzəştləri tətbiq olunacaq.

Onun məqsədi miqrant ərazilərində iqtisadi artımın sürətləndirilməsi və investisiya cəlbediciliyinin artırılması, səmərəli modernləşdirmə, ticarət və xidmət infrastrukturunun formalaşdırılması, yeni texnologiyaların inkişafı, sənaye potensialının artırılması və stimulların təkmilləşdirilməsi. Biznes mühitinin tətbiqi və təkmilləşdirilməsi.

Azad ərazilərimizin bərpası ilə bağlı elmi məsləhətlər verdi.

“Yaşıl zona”nın elan edilməsi, müasir sənaye parklarının və kənd təsərrüfatı sahələrinin salınması, eləcə də bu ərazilərdə çalışan iş adamlarının həvəsləndirilməsi ərazinin canlandırılması üçün gözəl imkandır. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə etməklə ekoloji tarazlığın təmin edilməsi, müasir tələblərə cavab verən mütəxəssislərin hazırlanmasına zəmin yaradılması iqtisadi inkişafın yeni istiqamətinin əsasını təşkil edir. Prezidentin müvafiq Sərəncamı ilə Ağdam və Ərc Vadisi iqtisadi zonalarında sənaye sahələrinin yaradılmasının vacibliyini vurğulayan vitse-prezident bildirib ki, bu zonalar marketinq, xidmət, sənaye istehsalı sahələrində planlaşdırma və davamlı məşğulluq sahəsində əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar yaratmalıdır. Məlumat verilib ki, Maliyyə Nazirliyi tərəfindən azad zonalarda ticarətlə bağlı müxtəlif məsələlər qaldırılıb. Investisiya planının prioritetləri təhlil edilir, potensial layihələr müəyyən edilir və internet saytında yerləşdirilir (“Azərbaycanın Vergi Məcəlləsi, 2022”).

Bu sahədə çalışan iş adamları üçün də əlverişli mühitin yaradılması tövsiyə olunur. Təkliflərə tariflər, gömrük və istehlak stimulları, iqtisadi imkanlar kimi dəstək tədbirləri daxildir.

O, Qarabağın planları və təşəbbüsləri barədə məlumat verərək bildirib ki, Qarabağın bütün aidiyyəti mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanları birgə reabilitasiya layihələri üzərində birgə işləyirlər.

O, yeni texnologiyaların müharibədən sonrakı yenidənqurma və inkişafda, iqtisadi dairələrdə rəqabətqabiliyyətli sənaye imkanlarının yaradılmasında və potensial geri qayıdanların “ağıllı” həyata hazırlanmasında rolundan danışib.

2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə vergi güzəştlərinin tətbiqinin səmərəlilik və nəticəlilik baxımından qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının erməni işğalından azad edilmiş ərazilərinin bərpası, milli iqtisadiyyatın inteqrasiyası, davamlı inkişafı, yeni infrastrukturun qurulması, mədəniyyət və tarixi abidələrin bərpası, daha yaxşı yaşayışın yaradılması istiqamətində əsaslı addımlar atılıb.

Bu təşəbbüs çərçivəsində həyata keçiriləcək layihələr qısa müddətdə bu ərazilərin sülh və əməkdaşlıq və iqtisadi inkişaf ərazilərinə çevrilməsinə mühüm töhfə verəcək.

Bu zəngin və infrastruktur sahələr potensialın istismarına, dövlət-özəl tərəfdaşlıq şəraitində iqtisadi fəaliyyətin bərpasına və təkmilləşdirilmiş biznes mühitinə, milli dostluq tədbirləri vasitəsilə uzunmüddətli üfüqdə dayanıqlı mənzil təminatına dəstək verməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci maddəsinə əsasən azad zonanın iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi: investisiyaların cəlbediciliyinin artırılması, səmərəli modernləşmənin artırılması, ticarət və xidmət infrastrukturunun inkişafı, yeni texnologiyaların tətbiqi vacibdir.

Təhvil verilmiş ərazilərdə iqtisadi və əmək ehtiyatlarının səmərəli idarə olunması məqsədilə vergi və sosial sığorta və digər obyektlərin sənaye və xidmət infrastrukturuna verilməsi nəzərdə tutulur.

Bu ərazilərdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərə idxal olunan mallar üzrə təhvil verilmiş sahələrdə fərdi təşəbbüslərin təşviqi, investisiyaların cəlb edilməsi vasitələrinin təkmilləşdirilməsi, gömrük və vergi güzəştləri tətbiq edilib. Azad edilən ərazilərdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlar kommunal xidmətlərdən (elektrik enerjisi, təbii qaz və su) azad olunacaqlar. Köçürülən ərazilərdə müasir bilik və bacarıqlara malik mütəxəssislərin cəlb edilməsi ilə əmək immiqrasiyasının səviyyəsinin müəyyən edilməsi və əmək icazəsinin verilməsi prosesinin izahına başlanılıb.

Hökumət bu sahələrdə biznes üçün investisiya imkanlarını genişləndirəcək və bu sahədə zəruri ictimai dəstəyi gücləndirəcək, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalardan istifadə edən investorları dəstəkləyəcək, “yaşıl inkişaf” yaradacaq və bərpa olunan enerjidən istifadə edəcək, müstəqil ölkələrdə binalar tikəcək. Sektorlar - Mütəşəkkil Özəl Sektor Tərəfdaşlığının İnkişafı.

O, federal vergi administrasiyasının “avtomatlaşdırılmış vergi hesabatı sistemi” və Milli Vergi Komissiyasının “birgə avtomatlaşdırılmış vergi bəyannaməsi sistemi” ilə inteqrasiya edir. Vahid “Mərkəzləşdirilmiş Elektron Qeydiyyat Sistemi” Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş “Vergi və gömrük güzəştlərinin və dövlət xərcləri gəlirlərinin təsirinin qiymətləndirilməsi metodikası”na və müavinətlərin uçotunun müavinət və saxlanması Qaydalarına uyğun olaraq hazırlanıb. Yeni sistem üzrə təqdim olunacaq məlumatlar hər bir vergi və gömrük, əmlak, iqtisadi fəaliyyət vəziyyətindən, neft və qeyri-neft sektoru üzrə qanunvericilik bazasından asılıdır. (“Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi” 2022).

Növbəti mərhələdə büdcədən əlavə, “Vergilərin və dövlət müavinətlərinin səmərəliliyi haqqında qanunlar”a uyğun olaraq vergilərin yığılması və dövlət müavinətləri və mövcud və təklif olunan güzəştlər sahəsində gələcək iqtisadi və sosial islahatların aparılması nəzərdə tutulur.

III FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

3.1. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərindən səmərəli istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri

Vergi sisteminin tətbiqi üçün vergi sisteminin tətbiq etdiyi əsas alətlər vergi dərəcələri, vergi mənbələri və vergi güzəştləridir. Vergi sistemlərinin iqtisadi planlaşdırılmasında əhalinin iştirakı müxtəlif vergi alətləri vasitəsilə həyata keçirilir. Federal vergi sisteminin məqsədi vergi dərəcələrini və vergi güzəştlərini azaltmaq, iqtisadiyyata investisiyaları stimullaşdırmaq, hüquqi və fiziki şəxslər, vergi ödəyiciləri olmayanlarla birlikdə rezident vergi ödəyiciləri üçün ədalətli vergi yükü yaratmaq və vergiləri azaltmaqla vergitutma bazasını genişləndirməkdir.

Kiçik və orta sahibkarlığın mövcud iqtisadi potensialının artırılması və xalqın maddi sərvətinin yaxşılaşdırılması.

Vergi yükü: Sağlam səhiyyə sistemi təkcə dövlət xərclərini artırmamalı, həm də vergi ödəyicilərinin biznesə marağını artırmalı və onları iqtisadi artımın davamlılığını yollarını təmin etməyə təşviq etməlidir. Beləliklə, vergi yükü milli vergi sisteminin keyfiyyət ölçüsüdür. Vergi yükünün optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi istənilən ölkənin artım səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir ölkənin vergi sisteminin inkişafında və tərəqqisində mühüm rol oynayır.

- Dünya vergitutma təcrübəsi göstərir ki, vergi ödəyicilərinin məcmu gəlirləri 30-40%-dən çox olanda iqtisadi fəallığın həcmi azalır, xalq təsərrüfatına borclarının həcmi azalır və dövlətin XIX əsrdə biznes mühiti yaranır. Bu halda milli vergi siyasəti elə olmalıdır ki, maksimum vergi yükünə nail olsun.

Ancaq bir çox ölkələrdə vergi yükü çox yüksəkdir. Məsələn, İsveçdə vergi sistemi vergi ödəyicilərinə öz gəlirlərinin 50%-ni və ya daha çoxunu milli xəzinəyə ödəmək üçün nəzərdə tutulub. Bu, onların yaradıcılığa olan marağını azaltmır.

- Vergi yükünün hesablanması müxtəlif üsulları var. Məsələn, vergilərin ÜDM-də payının hesablanması üsulları mövcuddur ki, onlar verginin effektivliyini, vergi yükünün səviyyəsini, makro səviyyənin vergi yükünü və təsirini göstərir. Bu, əsas iqtisadi göstəricilərin əsasını təşkil edir. Praktikada vergi yükü ümumi vergi gəlirlərinin ÜDM-ə nisbəti kimi müəyyən edilir.

Başqa sözlə

$$K = \frac{V}{\text{ÜDM}}$$

Burada:

K - vergi yükü;

ÜDM - ümumi daxili məhsul;

V - vergi daxilolmalarının həcmi.

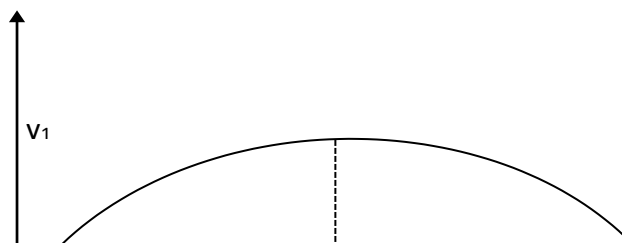
Mikro səviyyədə vergi yükü vergi ödəyicisinin büdcədəki ümumi gəlirindəki payı ilə ifadə edilir və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$k = (v / m) * 100\%,.$$

Burada *k* vergi ödəyicisinin vergi öhdəliyidir, *v* vergi ödəyicisinin il ərzində ödədiyi vergi məbləğidir; *m* - vergi ödəyicisinin ümumi illik gəliri. Mənşə ölkəsindən asılı olmayaraq, ÜDM şirkətlərin ölkədə mal və xidmətlər istehsal etmək üçün xərclədikləri məbləğdir.

İqtisadiyyatda ən çox danışılan, lakin həllini tapmayan problem vergi dərəcələri ilə faktiki dövlət gəlirləri arasındakı əlaqədir. Bu problemin həlli vergi dərəcələri ilə vergi gəlirləri arasında əlaqəni göstərən Laffer əyrisi adlanan xəttidir.

Qrafik 1: Laffer əyrisi

Mənbə: Тривус, А.А. Налогообложение как инструмент экономической политики. Баку, 1925 год.

Qrafiki olaraq bu əyri aşağıdakı şəkildə əks olunmuşdur.
burada,

y - büdcə gəlirləri; x - vergi dərəcəsi;

y1 - büdcə gəlirlərinin maksimum mümkün həddi;

x1 – büdcə gəlirlərinin maksimum qiymət aldığı vergi dərəcəsi.

X oxu vergi dərəcələrini, Y oxu isə vergi gəlirlərinin məbləğini göstərir. Hələ rəy yoxdur, öz rəyinizi göndərmək istərdinizmi? Nə qədər ki, təsərrüfat prosesi iştirakçısının motivasiya hərəkətləri məhdudlaşdırılmayıb, istehsalın azalma sürəti bu nöqtədə yerləşdirilir, x_1 həddinə çatır ki, ödəniş nəticəsində istehsalçının xalis gəliri qalmasın. vergi. Alkhi vergi ödəmək üçün işləmir. Nəticədə iqtisadi fəallıq azalır və daha kiçik miqyasda hərəkət edir. Ümumi Bu, vergi dərəcəsi strukturuna baxmayaraq, büdcə gəlirlərinin azalmasıdır.

Sxem 2: Vergi tənzimlənməsinin əsas prinsipləri

vergi münasibətlərinin bütün iştirakçılarının maraqlarının balanslaşdırılması;

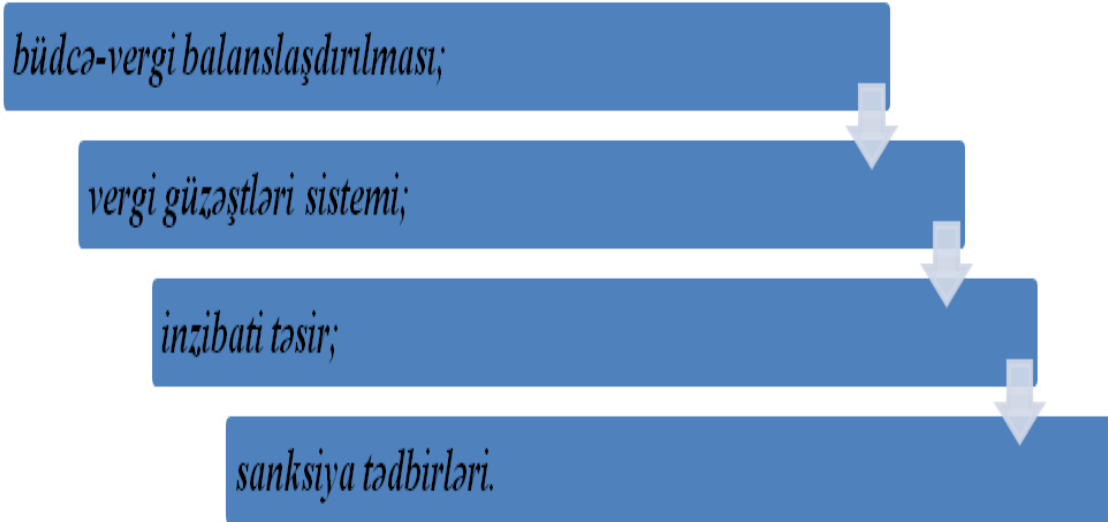
vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyininin təmin olunması;

vergi tənzimlənməsinin ünvanlı xarakterli olması;

vergi tənzimlənməsinin dövlətin digər tənzimləmə tədbirləri ilə sistem halında uzlaşdırılması və tətbiqi

Mənbə: Urooj K., Nallareddy S., Rouen E., K., The Role of Taxes in the Link Between Industrial Productivity and Economic Growth, 61 p.

Sxem 3: Məqsədindən asılı olaraq vergi tənzimlənməsi üsulları dörd qarşılıqlı əlaqəli sahəyə bölünür

Mənbə: Тривус, А.А. Налогообложение как инструмент экономической политики. Баку, 1925 год.

Sxem 4: Vergi güzəştlərinin aşağıdakı növləri var

Mənbə: Макарова И.А. Налоговые операции. 2007, №1. 304, стр. 163-166.

İstisnalar müəyyən maddələrin vergidən azad edilməsi məqsədi ilə vergidən azad edilmələrdir:

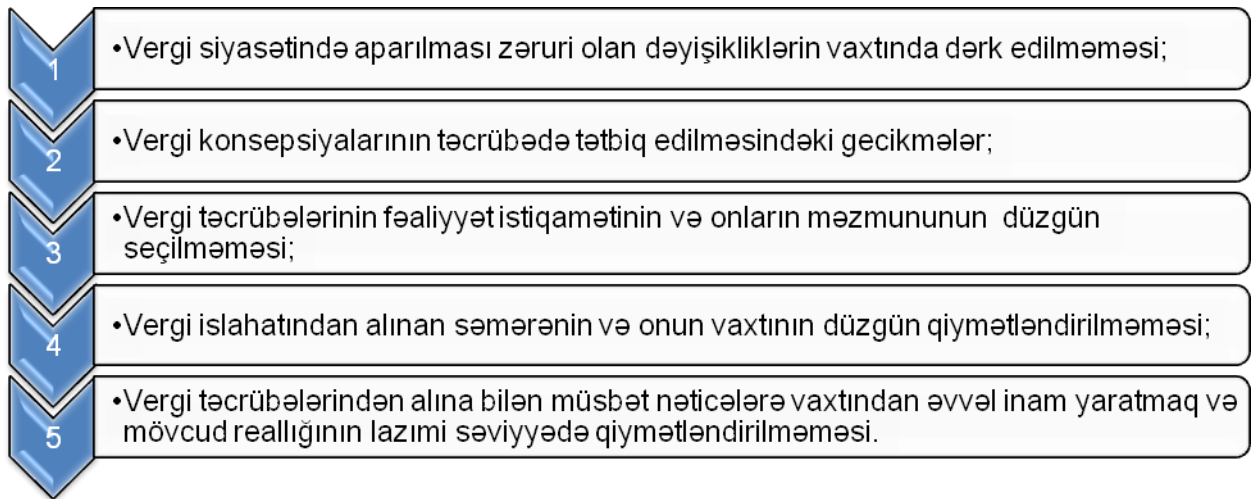
Çıxarmalar vergitutma bazasının aradan qaldırılmasına yönəlmiş güzəştlərdir.

Vergi krediti vergi dərəcəsi və ya ümumi verginin azaldılmasıdır.

“Liberallaşdırılmış ərazilərdə sənaye sahələrində vergi güzəştlərinin və vergi islahatlarının istiqamətləndirilməsi aşağıdakı kimi olacaq: Vergi islahatlarının əsas motivlərindən biri həmişə vergi sisteminin sadələşdirilməsi zərurətidir”. Vergi sisteminin mürəkkəbliyi daha yüksək inzibati məsrəflər və vergi yükünün müxtəlif vergi ödəyiciləri qrupları arasında qeyri-bərabər bölüşdürülməsi üçün daha böyük

potensialla nəticələnir. Beləliklə, ölkənin mövcud iqtisadi imkanlarında vergi islahatları üçün köhnə təkan yaranıb. O hesab edir ki, hər 5-7 ildən bir əsaslı vergi islahatları aparılmalı, mövcud vergi qanunlarının tətbiqi imkanları artırılmalı və hər 2-3 ildən bir dərindən nəzərdən keçirilməlidir. Belə tədqiqatlar mənfi nəticələr verirsə, dərhal düzəldici tədbirlər görülməlidir. Vergi islahatları vasitəsilə iqtisadiyyatlarını sabitləşdirmək üçün müsbət addımlar atmaq istəyən ölkələr üçün təkə vergi yoxlamasının predmetinə deyil, həm də onun vaxtında və tez həyata keçirilməsinə diqqət yetirmək vacibdir. Gecikmələr maliyyə çətinliklərini daha da artırır və təcrübə gözlənilən nəticələri cəlb etmir.

Şəkil 1: Vergi islahatlarının vaxtında aparılması ilə bağlı problemləri beş qrupa bölmək olar

Mənbə: Urooj K., Nallareddy S., Rouen E., K., The Role of Taxes in the Link Between Industrial Productivity and Economic Growth, 61 p.

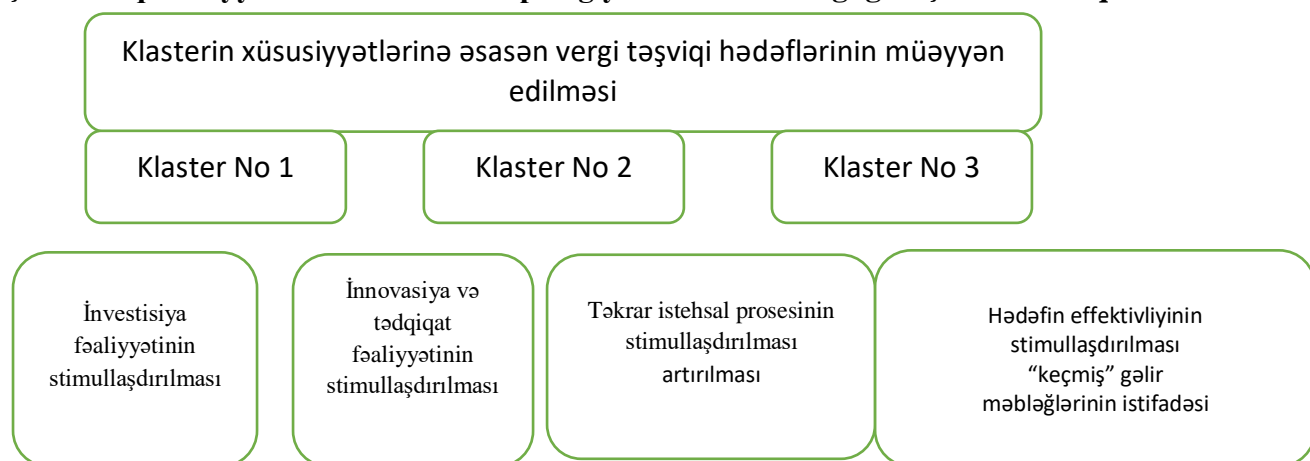
3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin səmərəlilik və nəticəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsi yolları

Ölkədə sosial-iqtisadi dəyişikliklərin baş verdiyi müasir şəraitdə vergi güzəştlərinin transformasiyası və islahatı məsələləri mühüm vəzifələrdəndir. Yuxarıda qeyd etdik ki, sektorlar daxilində üfüqi stimullaşdırmanın vergi alətləri iqtisadi artıma nail olmaq üçün daha təsirli vasitədir. İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində aktual problem mövcud vergi sistemi çərçivəsində iqtisadiyyatın sektorlarında vergi güzəştlərinin hədəflərinin seçilməsidir. Fikrimizcə, çoxvariantlı statistikanın metodları iqtisadiyyatın sahələrinin seçilməsi alətinə çevrilə bilər. Vergi güzəştlərinin səmərəliliyi baxımından iqtisadiyyatın sektorlarının

tipologiyasına dair tədqiqatın əsas nəticələri müəllif tərəfindən “Klasterləşməyə əsaslanan vergi güzəştlərinin səviyyəsi üzrə milli iqtisadiyyat sektorlarının tipologiyası” məqaləsində dərc edilmişdir. Klaster təhlili prosesində vergi dəstəyinə daha çox ehtiyacı olan sektorlar klasterini müəyyən etmək və nəzərdən keçirmək üçün riyazi təhlildən istifadə etməklə xarakterizə edilə bilən vergi güzəştlərinin effektivliyi baxımından sektorların tipologiyası hazırlanmışdır. Təhlilin əldə edilmiş nəticələri iqtisadiyyatın sahələrinin faktiki differensiasiya dərəcəsi haqqında nəticə çıxarmağa imkan verəcəkdir.

Çoxvariantlı statistik təhlil (klaster təhlili) metodu əsasında vergi güzəştlərinin effektivliyi baxımından iqtisadiyyatın sektorlarının tipologiyası aparılmışdır. Sektorların klasterləşdirilməsi əsasında iqtisadi artım üçün vergi güzəştlərinin hədəfləri müəyyən edilmiş, Şəkil 2-də təqdim edilmişdir.

Şəkil 2: İqtisadiyyatın sektorlarının tipologiyası əsasında vergi güzəştlərinin istiqamətləri

Mənbə: Гордеева О.В. Основы хорошего налогового планирования. 2012, №1. 1, стр.

Məlumatlara əsasən, əksər dəyişənlər son dərəcə zəifdir və 0,50-dən çox deyil. Klaster yüksək orta xalis maliyyə nəticələri və ümumi əlavə dəyər ilə xarakterizə olunur. Ən çox işləyən bu sektorlarda əsas kapitalla qoyulan investisiyaların fiziki həcmi indeksi aşağı qiymətlərlə yanaşı, vergi daxilolmalarının da artım tempinə malikdir. Üçüncü klasterə əmək məhsuldarlığının ən aşağı dəyərləri və əsas kapitalla investisiyanın fiziki həcmi indeksi olan sektorlar daxildir. Tədqiqat və inkişaf üçün daxili xərclərin orta dəyəri ikinci klasterin eyni göstəricisinin orta dəyərlərindən 3 dəfə yüksəkdir. Dördüncü

klaster ən çox olanıdır, iqtisadiyyatın 11 sektorunu özündə birləşdirir. Klaster iqtisadi göstəricilərin aşağı qiymətləri, həmçinin investisiya və innovasiya fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur.

Nəticədə ortaya çıxan tipologiya işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində üçün vergi güzəştləri ilə bağlı gələcək tədqiqatlar üçün maraq doğurur. Həvəsləndirici hədəflərin sübuta əsaslanaraq seçilməsi iqtisadiyyatın sahələrində vergi güzəştlərinin effektivlik dərəcəsinin yüksəldilməsini təmin edəcəkdir. Tədqiqat nəticəsində çoxvariantlı statistika metodları əsasında vergi güzəştlərinin effektivlik dərəcəsinə görə sektorların tipologiyası qurulmuş, səmərəlilik səviyyəsində əhəmiyyətli diferensiallaşma barədə nəticə çıxarılmış, bir neçə klaster müəyyənləşdirilmiş və təsvir edilmiş və hər bir klaster üçün vergi güzəştləri üçün hədəflər təklif edilmişdir. Vergi qanunvericiliyində təsbit olunmuş vergi güzəştləri müxtəlif və differensial xarakter daşıyır. Vergi ödəyicilərinə verilən imtiyazların siyahısı bircins olmadığı üçün ayrı-ayrı sektorların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədəuyğundur.

Eyni zamanda, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə vergi güzəştlərinin səmərəliliyini onların effektivliyi baxımından qiymətləndirmək lazımdır: iqtisadi; sosial və büdcə. Belə ki, sektorlar üzrə vergi güzəştlərinin effektivliyinin makroiqtisadi qiymətləndirilməsi üçün model təklif olunur.

İstehsal müəssisələrində Vergi təşviqi vasitələrinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi işlənib hazırlanmış metodologiyadan istifadə etməklə həyata keçirilə bilər.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələri, sektorları üçün vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi modeli göstəricilər toplusundan ibarətdir. İnteqral indeksin hesablanması imkan verir ki, bu göstəricilər konkret sahə ilə məşğul olan müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin vəziyyətini ən yaxşı şəkildə əks etdirir və vergi güzəştlərindən istifadənin səmərəliliyini nümayiş etdirməyə qadirdir.

Təklif olunan model universaldır, çünki bütün sektorların effektivliyini qiymətləndirmək üçün tətbiq oluna bilər. Nümunə olaraq, kənd təsərrüfatı sektoru

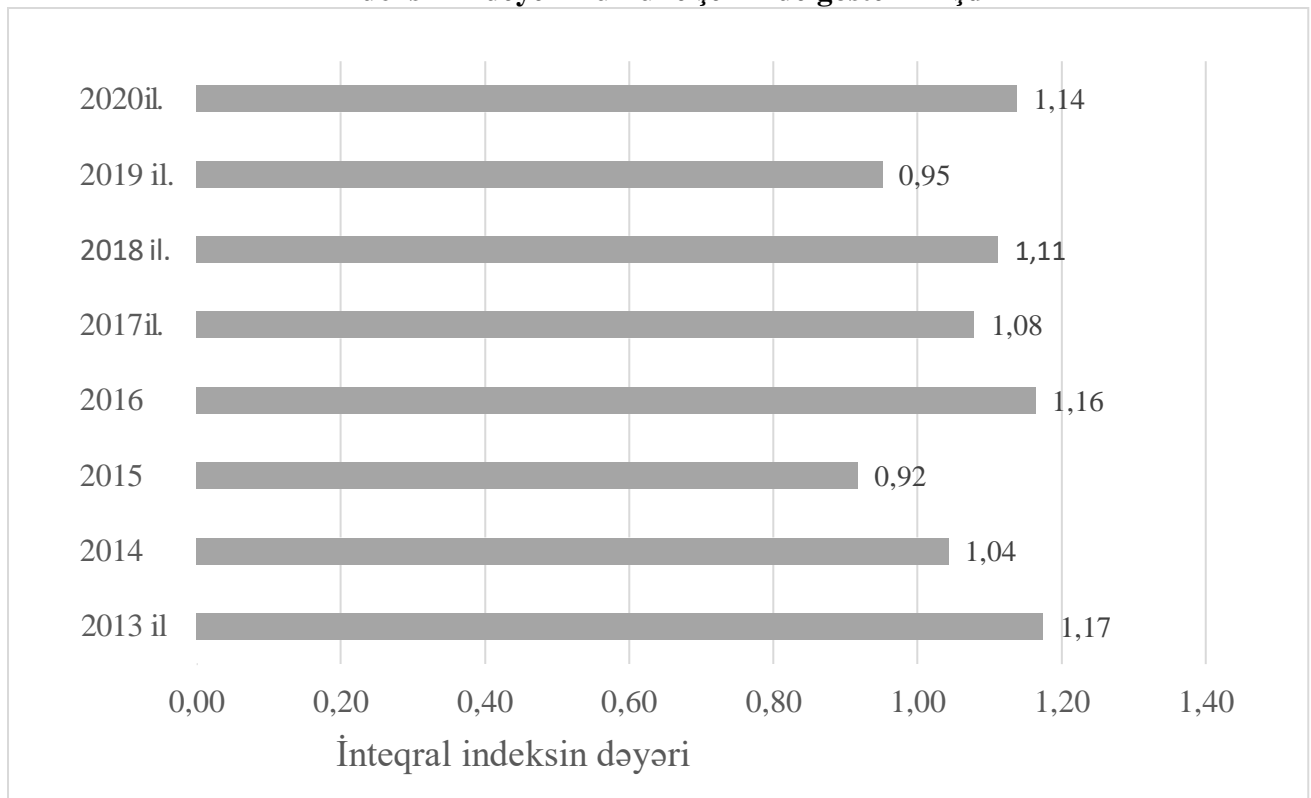
üçün vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün hazırlanmış modeldən istifadə edirik.

Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektləri hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, ƏDV üzrə vergi güzəştlərinin əhəmiyyətli siyahısından istifadə etmək hüququna malikdirlər. Kənd təsərrüfatının stimullaşdırılmasının əsas vəzifəsi dövlət üçün bu prioritet sahənin müəssisələrinin iqtisadi artımını təmin etməkdir. İqtisadi səmərəlilik ən çox göstəricilərlə təmsil olunur (Bağırov D.A. 2011).

Artım üçün vergi stimullarının effektivliyinin sektoral qiymətləndirilməsinin inteqral indeksindən istifadə edərək, Şəkil 3.3.-də təqdim olunan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatı sektoru üçün aşağıdakı qiymətləndirmə üsulundan istifadə ediləcəkdir.

Nümunə 1.

Şəkil 3: 2013-2020-ci illər üçün kənd təsərrüfatı üzrə vergi güzəştlərinin effektivliyi indeksinin dəyəri nümunə şəklində göstərilmişdir

Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/az/post/1690>

Qiymətləndirmə göstərir ki, 2015 və 2019-ci illər istisna olmaqla, inteqral indeksin dəyəri 1-dən çox olduğu üçün kənd təsərrüfatı üçün vergi güzəştləri

effektiv olmuşdur. Eyni zamanda, ən böyük nəticə 2013 və 2015-ci illərdə qeydə alınmışdır. İstehsal müəssisələrində vergi sistemi yalnız innovasiya, inkişaf və tədqiqat işləri ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən tətbiq edilə bilən vergi güzəştlərinin siyahısını təmin edir. Elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə sahəsində vergi güzəştlərinin verilməsində əsas məqsəd müəssisələrin innovativ fəaliyyətinin stimullaşdırılması, bilik tutumlu sahələrin xüsusi çəkisinin artırılması, bu sahədə müəssisələrin vergi yükünün azaldılmasıdır.

Təhlil göstərir ki, elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə sahəsində vergi güzəştlərinin effektivliyinin inteqral indeksinin dəyəri tədqiq olunan dövr ərzində azalaraq 1-dən aşağı həddə çatmışdır ki, bu da vergi güzəştlərinin tətbiqinin mənfi təsirini göstərir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal müəssisələrində Vergi güzəştlərinin tətbiqi və qiymətləndirilməsinin optimallığı ən səmərəli vergi güzəştlərinin təmin edilməsi zərurətindən irəli gələcək. Mövcud imtiyazların keyfiyyətinin, iqtisadi məqsədəuyğunluğunun eyni vaxtda təhlili və vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi ilkin dövrdə büdcə gəlirlərindəki çatışmazlıqların doldurulmasına kömək edəcəkdir. Verilmiş vergi güzəştlərinin effektivliyinin müəyyən edilməsinin ən obyektiv və əsaslandırılmış metodologiyasına inteqral fəaliyyət göstəricisinin müəyyən edilməsi daxil edilməlidir. Bu göstərici eyni vaxtda bir neçə faktorial xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır (<https://www.taxes.gov.az/az/post/1690>).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Erməni işğalından azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Cəngəcür iqtisadi zonalarında bərpa və yenidənqurma layihələri ilə yanaşı, bu zəngin torpaqların kənd təsərrüfatına cəlb edilməsi istiqamətində də tədbirlər həyata keçirilir. Gündəliyə uyğun olaraq istehsal, texnoloji, ticarət və xidmət infrastrukturunun lokallaşdırılması, yeni texnologiyaların inkişafı və investisiyaların cəlb edilməsi nəzərdə tutulub. Buna cavab olaraq əməkdaşlar xüsusi vergi və gömrük güzəştləri ilə təmin edilib, maliyyə, maliyyə və institusional həvəsləndirici tədbirlər həyata keçirilib.

Prezident İlham Əliyev 2021-ci il dekabrın 10-da Federal Gəlirlər Xidmətinə “redaktə edilmiş regionlarda iqtisadi artımın sürətləndirilməsi üçün bəzi tədbirlər haqqında” təkliflər hazırlamağı tapşırıb.

Hazırda Daxili Gəlirlər Xidməti bu sahələr üzrə iqtisadi araşdırmalar aparır və bu dərin təhlil əsasında tövsiyələr verir. Sənəddə liberallaşdırılmış sektorun inkişafı üçün vergidən azad olunma, yeni istehsal obyektlərinə investisiya ilə yanaşı gəlir vergisindən azadolma, turizmin inkişafı üçün vergidən azadolma tələb olunacaq.

Bundan əlavə, Qarabağ bölgəsi böyük sənaye potensialına malikdir. Sənaye məhəllələrinin investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün hazırda sənaye texnologiyaları və xüsusi iqtisadi zonalarda vergi və gömrük tədbirləri təşviq edilir və bu imkanlar liberallaşdırılmış ərazilərdə korporasiyaların sənaye sahələrinə də şamil ediləcək. Qabriel Sənaye Parkında yeni açılmış Arac Vadisi İqtisadi Zonasında ilk xarici investorlar qeydiyyatdan keçib və Rusiyanın “Kamaz” şirkəti yaxın günlərdə regionda ilk investisiya layihəsinə start verməyi planlaşdırır. Bu investorlar vergidən azaddırlar.

Hazırda 50-dən çox xarici şirkət köçürülmüş ərazilərin bərpası layihələrində iştirak etmək üçün hökumətə müraciət edib. Türkiyə, Rusiya, Pakistan, Macarıstan, Qazaxıstan, Çin, İtaliya, İsrail və Cənubi Koreya şirkətləri. Onlar üçün vergi güzəştlərindən istifadə etməyi düşünürdülər. Yerli sahibkarlar da liberal ərazilərdə biznes qurmağa can atırdılar. İndiyədək Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı

Agentliyinə (KOBİA) 980 sahibkar müraciət edərək Qarabağ və Şərqi Cəngəcür iqtisadi zonalarında fəaliyyət göstərməkdə maraqlı olduqlarını bildiriblər. Liberallaşdırılmış sektorlarda, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlıqda fəaliyyət göstərən sahibkarlar həm vergidən, həm də gəlir vergisindən azad olunacaqlar.

Çoxlu sayda yerli sahibkar nağd avans alacağı üçün qanunla müəyyən edilmiş vergi güzəştini ödəmək onlar üçün asanlaşacaq. Çünki hüquq firmaları və fərdi kredit sahibləri 7 il müddətinə bir çox vergi və rüsumlardan azaddırlar: hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar mənfəətin 50%-dən gəlir vergisi, pul hesabına əldə edilmiş əmlakdan əmlak vergisi ödəyirlər. İnvestisiya fondunun müvafiq investisiya layihəsindəki aktivləri gömrük rüsumundan azaddır.

Ona görə də artıq məlumdur ki, bu qrupa daxil olan sahibkarlıq subyektlərinin heç də hamısı azad edilmiş ərazilərdə ən azı 5 növ vergi ödəməyəcək.

Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərdən sonra digər biznes iştirakçılarna da vergi güzəştləri tətbiq olunacaq.

Köçürülən ərazilərdə sosial sığorta və digər obyektlər həyata keçiriləcək. Maliyyə Nazirliyində və Mərkəzi Bankda, eləcə də transfer sektorunda fəaliyyət göstərən sahibkarlara ən liberal və səmərəli banklardan kredit götürmək tapşırılıb. Sahibkarlar tərəfindən təqdim edilən tender sxemində güzəştli kreditlərlə yanaşı, özəlləşdirmədən azad edilən layihələrə üstünlük veriləcək.

Azad zonada iqtisadi inkişaf ilk növbədə kənd təsərrüfatında əsaslı dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Ağadam və Ficulinin idarə olunmayan torpaqlarına nəzər salsaq, azad zonada 232,8 min hektara yaxın əkinə yararlı torpaq sahəsi var. Həmçinin 430 min baş inək və 1,6 milyon baş cavan mal-qara üçün fermalar tikmək mümkündür. Rayonun heyvandarlıq və təbii dəstək baxımından tarixi potensialını nəzərə alaraq, otlar və kənd təsərrüfatı məhsulları gələcəkdə də üstünlük təşkil edəcək. Bu sahədə ət-süd sənayesi, üzümçülük, tütünçülük, banan və arıçılıq bərpa olunacaq və genişləndiriləcək. Bundan əlavə, ərazidə yeni kənd təsərrüfatı layihələri və intensiv bağçılıq da nəzərdə tutulmuşdu. Proqnozlara görə, bu torpaqlarda kənd təsərrüfatının inkişafı üçün nəzərdə tutulan qrant proqramları

sayəsində Qarabağ iqtisadi zonası ilkin olaraq 1 milyard dənə məhsul yetişdirə biləcək ki, bunun da əsas hissəsini buğda və arpa təşkil edir:

1. Daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün daha əlverişli vergi sisteminin tətbiqi təklif olunur.

2. Vergi dərəcələrinin müvəqqəti olaraq aşağı salınması və bu sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlara faizsiz kreditlərin verilməsi təklif edilir;

3. Azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən kiçik və mikro müəssisələr üçün mənfəət və gəlir vergisinin hesablanmasında iki sürətli azalmanın tətbiqi təklif edilir;

4. Bölgənin nəhəng mineral və xammal potensialını nəzərə alaraq, bu bölgələrdə fəaliyyət göstərən yerli şirkətlər tərəfindən mədən vergisi dərəcələrinin differensiallaşdırılması arzuolunandır;

5. Müstəqil sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə standart vergi (bir illik vergidən azadolma) və kredit sxemlərinin (aşağı faiz dərəcəsi) tətbiqi arzuolunan olardı.

İSTİFADƏ OLUNUMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Həddindən artıq ödənilmiş vergilərin qaytarılması (2013): Azərbaycan Respublikasının Qanunu”, Bakı, s.8.
2. “Dövlət borcu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2007.
3. “AR Konstitusiyası”, Bakı, 1995.
4. “Vergi Qanunu” Bakı, 2022.
5. Ağayev A.Q. (2014), Dövlət Borcu və İdarəetmə, Bakı, Elm, 230 s.
6. Audit: Redaktə edən V.Novruzov. Bakı, Hüquq, 2008, Dərslik, 604 səh.
7. Azərbaycan XX əsrdə, Statistik məcmuə, cild 1,2, Bakı, 2017, səh.355 və 699.
8. Bağırov D.Ə. “Vergi qeydləri”, Bakı, Elm, səh. 428. (2011).
9. Cəbiyev R.M. “Azərbaycan”, Bakı, Qanun, 236 s. 10. (2010).
10. Əlirzayev Ə.Q, və başqaları (2010), “İqtisadiyyat: Düşüncələr, Perspektivlər”, Bakı, Azər nəşr, 465 səh.
11. Əliyev R. M., Novruzov N. A., Məmmədov M. A., və başqaları (2013), “İnvestisiya və Kredit”, Bakı, Azər nəşr, 432 səh.
12. Əsədov H. H., Talıbov S.T., et al (2013), “Dövlət büdcəsinin idarə edilməsi və iqtisadi cəmiyyətdə problemlər”, Bakı, Şərq və Qərb, 432 səh.
13. Kərimov E.N., Qasımov V.O. (2012), “İqtisadiyyat nəzəriyyəsi dərsliyi”, Bakı, Azərbaycan, 320 səh.
14. . Novruzov V. (2008), “Audit: Dərslik” / Redaktə, Bakı, Şərq və Qərb, 604 səh.

İngilis dilində

1. Taxes, Regulations, and the Corporate Debt Market, International Economic Review, Vol.53, No.3, 26 p.
2. Atesagaoglu, O.E. Partnership Tax Policy, Dennis J. Ventry Jr.; 62 pp. 10. 3 in Connecticut Legal Review, Vol. 41, No. 2. A Comparative Model of Corporate Tax Planning, Karen B.B. (2012), Washington, 384 p.
3. McGrattan E.R., Prescott E.C. “Taxes, Regulations, and the Value of US and UK Firms,” Review of Economic Research, v.72, 30 p.
4. Nallareddy S., Rouen E., Serrato J., Suárez C. “argue that corporate tax cuts increase income inequality”. NBER Working Paper no. 24598, 46 pages, published by the National Bureau of Economic Research.
5. Sharman J.C. “Havens in a Storm: The Fight Against Globalization”, Cornell University Press, 224 p.
6. Urooj K., Nallareddy S., Rouen E.K. “The Role of Taxes in the Link Between Industrial Productivity and Economic Growth”, HBS Working Paper, 2017, no. 18 - 006 , 61 p.

Rus dilində

1. Гордеева О.В. “Основы хорошего налогового планирования”. Гордеева О. В. «Налогообложение», 2012, №1. 1, стр.
2. Ланг Ю. (1993), “Схема налогового кодекса для стран Центральной и Восточной Европы”. Бонн: Национальный экономический совет, с.3.
3. Макарова И.А. “Налоговые операции”. Макарова И.А. Вестник Томского государственного университета, 2007, №1. 304, стр. 163-166.
4. Нитти Ф. (1904), “Фундаментальные принципы экономической науки”. М., о 241, 261.
5. Тривус, А.А. “Налогообложение как инструмент экономической политики”. Баку, 1925 год.
6. Положение Банка России от 11 марта 2014 г. №. 3210, У. «Отчет Банка России», 2014, №1. 46, стр. 46-54.

7. Федеральный закон от 2011 г., № 1, с. № 402-ФЗ «О бухгалтерском учете». «Собрание законодательства Российской Федерации», 2011, №1. 50, стр. 73-44.

8. Ягудина Е.В. веб-сайта. “Изменение взглядов на роль налогообложения как инструмента государственной политики”. Ягудина Е. В. Метрики современной науки и образования. 10 (65), Тамбов: Диплом, 192-195.

Türk dilində

1. Baştürk K. (2012), “Türkiye'de Ar-Ge için Vergi Teşvik Sistemi ve Vergi Teşvikleri”. Konya, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 141 s.

2. Köse B. (2009), “Gelir ve Kurumlar Vergisinde Vergi Kredisi, İndirim ve İndirimlerinde Optimal Vergi Analizi Üzerine Araştırma”. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, s. 125-67.

3. Ünveren M. (2016), “Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Ait Sosyal Hizmetlerin Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi Yükümlülükleri”. Denetim, 14, s. 86-91.

İnternet resursları

1. <https://www.taxes.gov.az/az/post/1690>

2. http://aztu.edu.az/azp/curriculum/senaye_iqt/az/down/vergivetereqqi.pdf

Cədvəllərin Siyahısı

Cədvəl 1: Mövcud dövlət qanunlarına əsasən, müəssisələr aşağıdakı vergi növlərini ödəməklə vergi sistemində iştirak edirlər.....	18
Cədvəl 2: Formalaşma parametrləri.....	44

Qrafiklərin Siyahısı

Qrafik 1: Laffer əyrisi.....	58
-------------------------------------	----

Sxemlərin Siyahısı

Sxem 1: Vergi alətləri.....	46
Sxem 2: Vergi tənzimlənməsinin əsas prinsipləri.....	59
Sxem 3: Məqsədindən asılı olaraq vergi tənzimlənməsi üsulları dörd qarşılıqlı əlaqəli sahəyə bölünür.....	60
Sxem 4: Vergi güzəştlərinin aşağıdakı növləri var.....	60

Şəkillərin Siyahısı

Şəkil 1: Vergi islahatlarının vaxtında aparılması ilə bağlı problemləri beş qrupa bölmək olar.....	61
Şəkil 2: İqtisadiyyatın sektorlarının tipologiyası əsasında vergi güzəştlərinin istiqamətləri.....	62
Şəkil 3: 2013-2020-ci illər üçün kənd təsərrüfatı üzrə vergi güzəştlərinin effektivliyi indeksinin dəyəri nümunə şəklində göstərilmişdir.....	64

Diaqramların Siyahısı

Diaqram 1: Ölkə və regionlar üzrə ÜDM və vergi daxilolmalarının artım tempi %-lə.....	39
Diaqram 2: Regionların ÜDM-də və vergi daxilolmalarında payı, %-lə.....	40
Diaqram 3: Ölkə və regionların iqtisadiyyatına vergi yükü.....	40
Diaqram 4: Regionlardan vergi daxilolmaları və bələdiyyə gəlirləri, mln. Manatla.....	41